

HUMAN
RIGHTS
WATCH

НАВЧАННЯ ПІД ВОГНЕМ

Обстріли шкіл, використання шкіл у військових цілях у ході збройного конфлікту в Східній Україні

Навчання під вогнем

Обстріли шкіл, використання шкіл у військових цілях у ході збройного конфлікту в Східній Україні

Copyright © 2016 Human Rights Watch

Усі права захищені.

Надруковано в Сполучених Штатах Америки

ISBN: 978-1-6231-33276

Дизайн обкладинки: Рафаель Хіменес

Організація Human Rights Watch віддана захисту прав людини в усьому світі. Ми стаємо на бік жертв та активістів, щоб запобігати дискримінації, відстоювати політичну свободу, захищати людей від негуманного поводження у воєнний час і притягати правопорушників до відповідальності. Ми розслідуємо та висвітлюємо порушення прав людини та забезпечуємо відповідальність кривдників. Ми кидаємо виклик державам та тим, хто стоїть при владі, аби покласти кінець зловживанням та забезпечити повагу до міжнародного права в сфері прав людини. Ми залучаємо громадськість і міжнародне співтовариство до підтримки боротьби за права людини для всіх.

Human Rights Watch - міжнародна організація, що має працівників у понад 40 країнах та представництва в Амстердамі, Бейруті, Берліні, Брюсселі, Чикаго, Женеві, Гомі, Йоганнесбургу, Лондоні, Лос-Анджелесі, Москві, Найробі, Нью-Йорку, Парижі, Сан-Франциско, Токіо, Торонто, Тунісі, Вашингтоні (округ Колумбія) та Цюриху.

Для отримання додаткової інформації, будь ласка, відвідайте наш веб-сайт:

<http://www.hrw.org>

Лютий 2016 р.

ISBN: 978-1-6231-33276

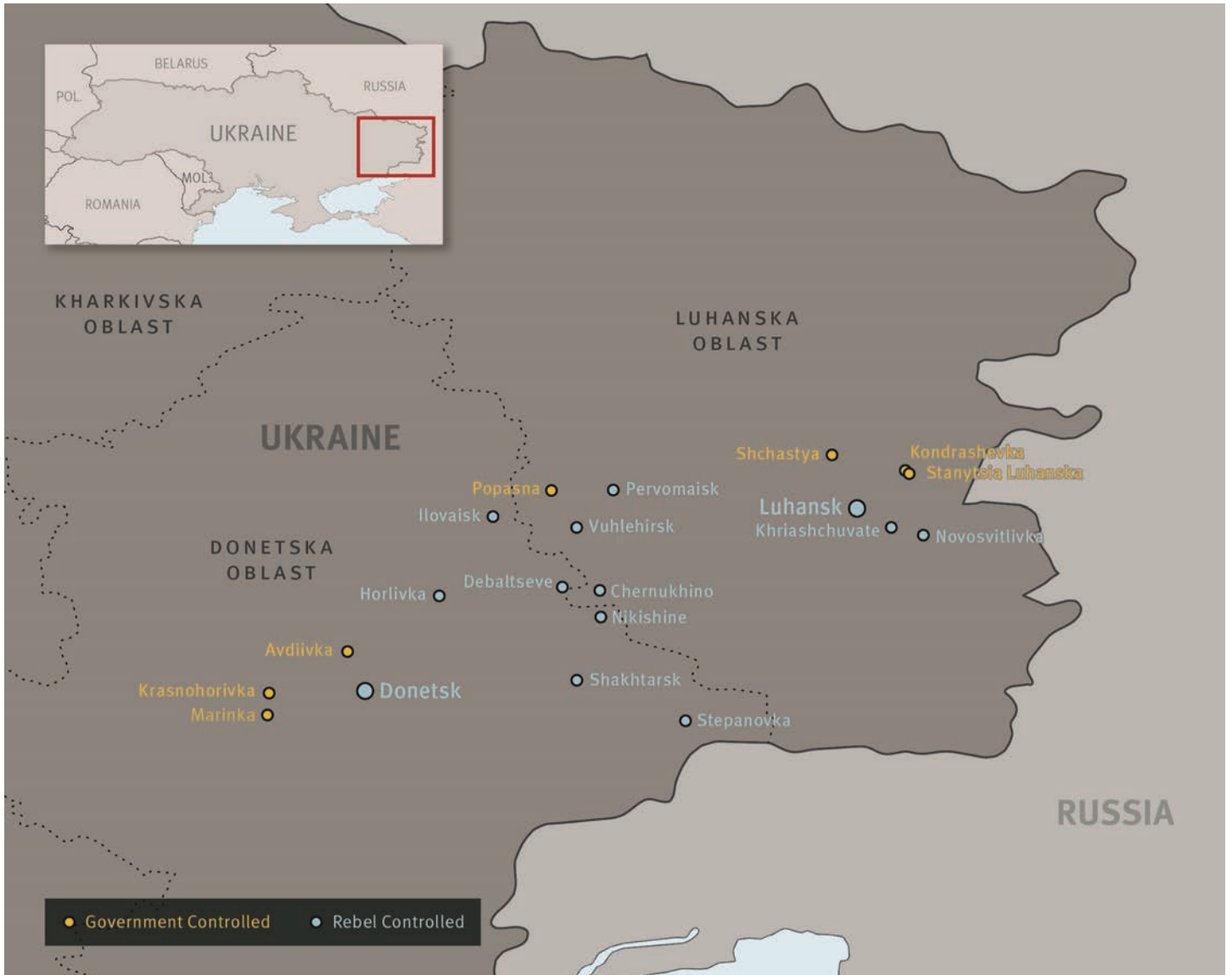
Навчання під вогнем

Обстріли шкіл, використання шкіл у військових цілях у ході збройного конфлікту в Східній Україні

Карта східної України	i
Резюме і Рекомендації	1
Методологія.....	25
I. Вступна інформація	27
Збройний конфлікт у східній Україні	27
Школи: Знищення, пошкодження та ремонт.....	30
Травма, що не зникла	32
II. Напади на школи.....	33
Школа № 7, школа № 29 і школа № 51, м. Луганськ	33
Школа № 14, Горлівка	34
Школа № 2 і школа № 1, Станиця Луганська	35
Школа № 3 і школа № 5, Красногорівка.....	37
Школа № 6, Дебальцеве	38
Школа № 2 і школа № 5, Авдіївка.....	39
Школа № 1, Мар'їнка	39
Школа № 1, Попасна	40
Школа № 1, Щастя	40
Школа № 35, Чорнухіно	41
III. Військове використання шкіл і дитячих будинків.....	42
Школа № 42, Вуглегірськ.....	42
Школа в Новосвітлівці	43
Школа в Нікішиному	44
Дитячий садок № 3, Іловайськ	45
Школа № 14, Іловайськ	46
Школа в Степанівці	47
Школа в Хрящуватому	47
Школа № 22, Чорнухіно	47
Спеціалізована школа № 1 для дітей-сиріт з ослабленим зором у Єнакієвому	48

Школа № 4 і школа № 1, Красногорівка	49
Авдіївський дитячий будинок	50
Школа-інтернат, Мар'їнка	51
Школа № 2, Мар'їнка	51
IV. Вплив конфлікту на дітей і освіти	52
Без освіти	52
Якість освіти	54
Дистанційне навчання	54
Брак кваліфікованих учителів	56
Переповненість	58
Доступ до шкіл	59
Діти, що перетинають лінію зіткнення, щоб відвідувати школу	59
Проблеми з транспортом	60
Втрата опалення як перешкода для навчання	61
V. Правовий захист шкіл і освіти	63
Українське національне законодавство	63
Право на освіту	63
Захист під час збройного конфлікту	63
Право збройних конфліктів (міжнародне гуманітарне право)	65
Захист шкіл	65
Міжнародне законодавство про права людини	66
Міжнародне керівництво	68
Подяка	71
Додаток I: Декларація про безпеку шкіл	72
Декларація про безпеку шкіл	72
Додаток II: Керівні принципи	75
Керівні принципи щодо захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту	75

Карта східної України

РЕЗЮМЕ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Бої точилися прямо в центрі міста. Наша школа переходила з рук у руки: якісь сили приходили, потім ішли, і їх заступали інші. Бійці знаходилися всередині школи, стріляли з вікон. Частина стіни на третьому поверсі розвалилася, коли ... танк [ополченців] вистрілив у школу та влучив в українського снайпера, який розташувався біля вікна.

—директор, школа № 42,
м. Вуглегірськ, вересень 2015 р.

НАВЧАННЯ ПІД ВОГНЕМ

Обстріли шкіл, використання шкіл у військових цілях у ході збройного конфлікту в Східній Україні

Пожежа, яка, ймовірно, виникла через авіаудар, повністю зруйнувала школу № 2 в смт. Станиця Луганська в серпні 2014 р.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

Збройний конфлікт на сході України між урядовими силами та бойовиками, яких підтримує Росія, став важким тягарем для цивільних осіб. Понад 9000 осіб було вбито, в тому числі багато цивільних, і принаймні 20000 отримали поранення, згідно даних, зібраних Управлінням Верховного комісара з прав людини ООН. За оцінками ЮНІСЕФ, дитячого фонду ООН, із більш ніж 1,5 мільйона осіб, переміщених у результаті конфлікту, щонайменше третину складають діти.

Бої також призвели до великих пошкоджень і руйнування сотень дитячих садків і шкіл по обидва боки лінії зіткнення, яка відокремлює райони, які утримують українські урядові сили, від територій під контролем бойовиків так званих Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки. В результаті руйнування життєво важливої освітньої інфраструктури відбулася перерва в процесі освіти дітей, і якість освіти багатьох учнів знизилася.

Як українські урядові війська, так і бойовики, яких підтримує Росія, проводили невибіркові або навмисні атаки на школи з використанням важкої артилерії, мінометів, а в деяких випадках - некерованих ракет. Школи також використовували у військових цілях, дислокуючи збройні сили в школах і поблизу шкіл. Вони часто ламали або спалювали шкільні меблі, в тому числі двері до класів, парти та стільці. У більшості випадків школи, які використовували сторони, залишаються небезпечними, тому що війська залишили після себе важку артилерію або невикористані боєприпаси. Наприклад, в останній тиждень листопада 2014 року біля школи м. Первомайськ, яку ополченці використовували як базу, Human Rights Watch бачила знаки на деревах поруч зі школою: "Вхід заборонений. Вогонь на ураження" та "Міні".

Перебування в школі може перетворити її на виправдану військову ціль і піддати учнів небезпеці на порушення законів війни. Розгортання військ у школах і поблизу шкіл викликає ризик пошкодження та руйнування важливої інфраструктури системи освіти.

Ця доповідь документує атаки на школи по обидва боки лінії зіткнення та використання шкіл з обох сторін у

Діти сплять у дитячому садку № 3 в м. Іловайськ, який серйозно постраждав у ході бойових дій у серпні 2014 року. Під час візиту Human Rights Watch у вересні 2015 року більшість вікон були вибиті, а всередині на дверних рамах та стінах були сліди шрапнелі.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

Червона стрічка на стінах у коридорі школи № 1 у м. Мар'їнка позначає той рівень, нижче якого повинні укриватися учні в разі нападу, щоб уникнути травм осколками скла з вікон.

© 2015 Бід Шеннард/Human Rights Watch

військових цілях, що перетворило школи на виправдані військові цілі. У доповіді також описуються подальші руйнування, які змусили дітей покинути школи.

У доповіді також розглядаються деякі з негативних впливів збройного конфлікту на сході України на право українських дітей на якісну освіту, що гарантоване Конституцією України та міжнародним правом. Наприклад, під час конфлікту деякі школи були змушені закритися, що призвело до місяців втраченого часу навчання. У період після конфлікту час навчання також втрачався через переповненість, адже пошкоджені школи, які все ще очікують ремонту, переадресували своїх учнів до інших шкіл, а також через неспроможність шкіл відремонтувати або переробити пошкоджені системи опалення. Доповідь також описує ті перешкоди, з якими стикаються діти на шляху доступу до шкіл, у зв'язку з військовими діями, впровадженими державою обмеженнями на переїзди та браком транспорту.

Доповідь ґрунтується на 62 інтерв'ю з учнями, вчителями, директорами шкіл та очевидцями нападів. У ході польового дослідження при підготовці доповіді, в період з вересня по листопад 2015 року, організація Human Rights Watch відвідала 41 школу та дитячий садок, розташовані як на територіях, які утримують ополченці, так і в районах, контрольованих урядом. У доповіді також містяться результати дослідження в межах візиту Human Rights Watch до м. Первомайськ (на території, контрольованій ополченцями) в листопаді 2014 року.

Одним із довгострокових негативних наслідків збройного конфлікту для ситуації з правом на освіту стало те, що діти відстають у навчанні. Закриття багатьох шкіл на період декількох тижнів або місяців у ході конфлікту залишило дітям мало альтернативних шляхів продовжувати свою освіту, або й зовсім їх не залишило. Більшість шкіл забезпечували дистанційне навчання через Skype, електронну пошту та інші види зв'язку, але,

Учні школи № 2 смт. Станиця Луганська, зруйнованої в ході військових дій у серпні 2014 р., мають відвідувати заняття в невеликому одноповерховому будинку, де раніше містилася редакція газети.

© 2015 Бід Шеннапд/Human Rights Watch

Коридор школи №3 в м. Красногорівка, пошкоджений осколками та фрагментами гранат.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

не зважаючи на всі зусилля вчителів, дистанційне навчання поступається освіті в класі. Діти, які повинні скласти національні випускні іспити в травні 2016 р., мають терміново наздогнати пропущене.

Спостерігається прогрес у процесі відновлення та відкриття пошкоджених шкіл, особливо в районах Луганської та Донецької областей, які контролюються урядом, значною мірою завдяки активному лідерству з боку батьків і вчителів. Це дозволило багатьом школам вчасно або майже вчасно відкритися для занять восени 2015 року. Проте, багато шкіл, особливо в районах, контрольованих ополченцями, залишаються надто пошкодженими, щоб працювати. В деяких районах спостерігається брак кваліфікованих учителів.

У той самий час, все більше сімей повертаються до районів, що постраждали внаслідок конфлікту. Місцева влада в деяких випадках злила школи, що призвело до

Нам довелося закрити дитячий садочок...тому що там більше не було безпечно. Бої йшли коло дитячого садка, в нашому дворі. Діти були шоковані. Коли прийшли [українські] солдати, ми відкрили двері та показали їм, що ворога всередині дитячого садка немає, що ми нікого не ховаємо. Але вони все-таки увійшли та залишилися. Вони розбили всі двері, раковини, практично всі тарілки. Меблі, дитячі ліжка - все було або вкрадено, або зламано.

—ДИРЕКТОР, ДИТЯЧИЙ САДОК У КОНТРОЛЬОВАНОМУ ОПОЛЧЕНЦЯМИ М. ІЛОВАЙСЬК, ВЕРЕСЕНЬ 2015 Р.

Член батальйону "Донбас" влаштовується на ночівлю в школі, яку перетворено на базу, 18 серпня 2014 р. в невеликому містечку Попасна.

© 2014 AFP/Getty Images/Анатолій Степанов

Вчитель української мови, одягнена в тепле пальто, в класі школи № 2 в м. Мар'їнка. Пошкодження міської системи газопостачання, викликані конфліктом, залишили багато шкіл без опалення, достатнього, щоб проводити заняття.

© 2015 Бід Шеннард/Human Rights Watch

переповнення, розбитих уроків, а також зменшення кількості навчальних годин.

В Україні холодні зими, коли середня температура протягом дня падає нижче нуля. У багатьох школах немає опалення через пошкодження трубопроводів та інфраструктури внаслідок конфлікту. Багато посадових осіб шкіл мали подовжити осінні шкільні канікули в 2015 році, щоб знайти альтернативні системи опалення в очікуванні холодних зимових місяців. Деякі школи скоротили класні години, щоб упоратися з холодом.

У районах, які утримують ополченці, зусилля щодо проведення ремонтів зайшли в глухий кут через брак фінансування та координації між фактичними органами влади. Станом на вересень 2015 року в школах, які зазнали найбільших пошкоджень або були повністю знищені в результаті затяжних бойових дій у контрольованих ополченцями містах, зокрема, в Іловайську, Нікішиному, Новосвітлівці та Луганську, ремонтні роботи не проводилися.

Директор перед школою № 14 м. Іловайськ. Через значне пошкодження школи в ході конфлікту, вона не відкрилася на 2015-2016 навчальний рік.
© 2015 Таня Локшина/Human Rights Watch

Пошкоджена школа в с. Нікішине. Бойовики дислокувалися в школі з вересня 2014 по лютий 2015 року та обмінювалися інтенсивним вогнем з українськими військами.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

Свідоцтво про отримання загальної середньої освіти (1-9 класи), видане Донецькою Народною Республікою ополченців. Українська влада не визнає атестатів, дипломів або будь-яких інших документів, виданих бойовиками.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

Їх обстрілювали [ополченці] протягом дванадцяти годин, з 5:30 ранку до 5:30 вечора... Ополченець потім сказав моєму батькові: "Вибач, старий, наші координати були трохи невірні".

—ІЗ ІНТЕРВ'Ю ДЛЯ ЗМІ МЕДСЕСТРИ МЕДИЧНОГО ПУНКТУ З СМТ. НОВОСВІТЛІВКА

Позивний солдата, "Ворон", намальований на двері до вчительської кімнати в школі № 4 в м. Красногорівка. Українські військові базувалися в школі протягом більш ніж року.

© 2015 Бід Шеннард/Human Rights Watch

Школа № 42 в м. Вуглегірськ була вражена шість разів у січні та лютому 2015 року.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

У багатьох містах по обидва боки лінії зіткнення влада готова фінансувати ремонт тільки після повернення дітей до шкіл, а сім'ї не бажають повертатися, поки вони не будуть впевнені, що їхні діти можуть повернутися до шкіл. Ця патова ситуація затягує процес реконструкції шкіл і продовжує негативний вплив на освіту. Місцеві органи влади та шкільні адміністрації в багатьох місцях повідомляли Human Rights Watch, що через ризик відновлення бойових дій вони неохоче фінансують або проводять ремонтні роботи в школах. Як сказала вчитель української мови та літератури в м. Мар'їнка: "Була атака з вересня [2015 р.], через яку повилетали всі вікна в школі. Ми щойно завершили їх заміну після попередньої атаки. Розумієте, як ми можемо робити ремонт, витрачати гроші, знаючи, що все це може знову бути знищене?"

Деякі батьки, які живуть в утримуваних ополченцями районах і в безпосередній близькості від лінії зіткнення,

Адміністратор школи № 1 у смт. Станиця Луганська показує залишки ракети Град, яка вдарила по школі ввечері 25 січня 2015 року. Друга ракета впала на шкільне подвір'я.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

Ремонт, що триває в горлівській школі № 14. Школа була пошкоджена в результаті обстрілу в серпні 2015 року.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

відправляють своїх дітей до шкіл у районах, що знаходяться під контролем уряду. Вони роблять це з різних причин, серед яких той факт, що українська влада не визнає шкільних атестатів або будь-яких інших документів, виданих фактичними органами влади в контрольованих ополченцями районах Донецької та Луганської областей. Для дітей, які змушені регулярно перетинати лінію зіткнення, щоб відвідувати школу, така подорож є тривалою через обмеження на поїздки, введені урядом України. Вона також може бути небезпечною через нерегулярні обстріли та наявність мін.

Міністерство освіти і науки України визнало, що українські урядові війська використовували школи для військових цілей. Українська влада повинна запобігати військовому використанню шкіл, серед іншого, підписавши Декларацію ООН про безпеку шкіл.

Здавалося, що вони били скрізь - по школам, лікарням, будинкам людей - всюди крім військових цілей. Це диво, що хтось тут взагалі вижив.

—МЕШКАНЕЦЬ, М. ЛУГАНСЬК, ВЕРЕСЕНЬ 2015 Р.

Ремонт в школі № 1 у м. Мар'їнка.
© 2015 Бід Шеннард/Human Rights Watch

Школа в смт. Новосвітлівка, яка була зруйнована ракетним обстрілом Градом у серпні 2014 року.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДЕРЖАВНИМ ОРГАНАМ УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВУ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ

- Вжити конкретних заходів для стримування військового використання шкіл збройними силами та збройними групами, як це рекомендує Резолюція 2225 (2015) Ради Безпеки ООН, в тому числі шляхом підписання Декларацію ООН про безпеку шкіл і тим самим зобов'язання використовувати як мінімальний стандарт *"Керівні принципи щодо захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту"*.
- Використати позиції України в якості обраного члена Ради Безпеки ООН для підтримки резолюцій, що стосуються дітей під час збройних конфліктів, а також зусиль Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей під час збройних конфліктів.
- Рекомендувати, щоб Україна приєдналася до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який забороняє як військовий злочин умисно наносити удари по будівлях, призначених для освіти (за умови, що вони не є військовими цілями) під час міжнародних і внутрішніх збройних конфліктів.

МІНІСТЕРСТВУ ОСВІТИ ТА НАУКИ

- Продовжувати забезпечувати те, щоб учням, позбавленим освітніх закладів у результаті збройного конфлікту, оперативно надавали доступ до прийнятних альтернативних шкіл, в тому числі до відповідного навчального обладнання, поки їхні власні школи будуть ремонтуватися або відбудовуватися.
- Збирати достовірні дані про військове використання шкіл. Основні дані, які необхідно збирати та представляти, включають назви та місця розташування навчальних закладів, що використовуються, для яких цілей вони використовуються, тривалість використання, збройні сили або групи, що використовують школи, кількість учнів до використання, відвідуваність учнями в період використання, а також що роблять учні, які не відвідують школу.
- Впровадити запобіжні заходи шляхом координації зі збройними силами та Міністерствами оборони, молоді та спорту, щоб уникати військового використання навчальних закладів і оперативно звільнити ті, які використовують збройні сили.
- Запропонувати розумні умови учням із районів, які постраждали внаслідок конфлікту, що відстали в навчанні, але мають складати державні іспити наприкінці 2015-2016 навчального року.
- Забезпечити те, що учні, які мають документи про освіту, видані в контрольованих ополченнями районах, та хочуть продовжити своє навчання в Україні, за межами контрольованих ополченнями районів, не стикатимуться з необґрунтованими або дискримінаційними перешкодами, в тому числі стосовно реєстрації та складання українських державних іспитів.

МІНІСТЕРСТВУ ОБОРОНИ, МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ І ГОЛОВНІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ПРОКУРАТУРІ

- Видати чіткі, точні та конкретні накази всім військам в Східній Україні, що заборонятимуть невибіркові атаки, в тому числі з використанням вибухової зброї з широкою територією ураження, а саме некерованих ракет і касетних боєприпасів, у населених пунктах, навіть в умовах ведення вогню з населених пунктів, що само по собі може становити загрозу для цивільного населення в порушення Женевських конвенцій.
- Наказати командирам не використовувати шкільні будівлі та шкільне майно для облаштування таборів, казарм, дислокації або складування зброї, боєприпасів та інших запасів, де це створює зайві загрози для цивільних осіб або позбавляє дітей їхнього права на освіту. Орієнтуватися на приклади належної практики, що викладені в *"Керівництві із захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту"*.
- Впровадити запобіжні заходи шляхом координації зі збройними силами та Міністерствами освіти, молоді та спорту, щоб уникати військового використання навчальних закладів і оперативно звільнити ті, які використовують збройні сили.
- Розслідувати та покарати відповідно до міжнародних стандартів тих осіб, які нападають на школи або використовують школи так, що це порушує міжнародне законодавство, а також тих, хто віддає накази щодо подібних атак або використання.

ФАКТИЧНИМ ОРГАНАМ ВЛАДИ "ДОНЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ" ТА "ЛУГАНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ"

- негайно припинити всі напади на школи, які не представляють собою законні військові цілі. Вживати необхідні дисциплінарні заходи стосовно осіб, які віддають накази або беруть участь у таких атаках.
- негайно припинити атаки з цивільних районів без вжиття усіх можливих запобіжних заходів, щоб уникнути жертв серед цивільного населення.
- Уникати розміщення військових баз й інших воєнних об'єктів у густонаселених районах і створення тим самим загрози для цивільних осіб.
- Наказати командирам не використовувати шкільні будівлі та шкільне майно для облаштування таборів, казарм, дислокації або складування зброї, боєприпасів та запасів, де це створює зайві загрози для цивільних осіб або позбавляє дітей їхнього права на освіту. Як мінімум, включати засоби захисту *"Керівних принципів щодо захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту"* до військової доктрини, оперативних наказів, тренінгів та інших засобів поширення, заохочувати відповідну практику по всьому ланцюгу командування.
- Розслідувати та покарати відповідно до міжнародних стандартів тих осіб, які нападають на школи або використовують школи так, що це порушує міжнародне законодавство, а також тих, хто віддає накази щодо подібних атак або використання.
- Збирати й оприлюднювати надійні відповідні дані щодо атак на навчальні заклади, жертв нападів і щодо військового використання шкіл і університетів.
- Забезпечити те, щоб всі діти мали доступ до якісної освіти без дискримінації, в тому числі за ознакою використання української мови, якщо вони віддають їй перевагу.

- Забезпечувати те, щоб учням, позбавленим освітніх закладів у результаті збройного конфлікту, оперативно надавали доступ до прийнятних альтернативних шкіл, в тому числі до відповідного навчального обладнання, поки їхні власні школи будуть ремонтуватися або відбудовуватися.
- Орієнтуватися на приклади належної практики, включаючи недержавних збройних угруповань, що викладені в *"Керівництві із захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту"*.

РОСІЙСЬКІЙ ВЛАДІ

- У публічному та приватному порядку здійснювати тиск на фактичні органи влади "Донецької Народної Республіки" та "Луганської Народної Республіки", аби ті негайно припинили проведення невідіркових атак і розгортання сил у населених районах.
- У публічному та приватному порядку здійснювати тиск на фактичні органи влади "Донецької Народної Республіки" та "Луганської Народної Республіки", аби ті негайно припинили всі напади на школи, які не являють собою військові цілі, та наказали командирам не використовувати шкільні будівлі та шкільне майно для облаштування таборів, казарм, дислокації або складування зброї, боєприпасів та запасів, де це створює зайві загрози для цивільних осіб або позбавляє дітей їхнього права на освіту.

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ООН

- Включити конфлікт в Україні до щорічної доповіді про дітей під час збройних конфліктів, і вказати в додатках до доповіді, в разі необхідності, сторони, які несуть відповідальність за вбивства та каліцтва дітей, напади на школи та військове використання шкіл.

ЮНІСЕФ

- У приватному та публічному порядку здійснювати тиск на український уряд, аби той прийняв вищевказані рекомендації.
- Надавати Спеціальному представнику Генерального секретаря з питань дітей під час збройних конфліктів точну та перевірену інформацію про вбивства та каліцтва дітей, напади на школи та використання шкіл для військового призначення в Україні для включення до щорічної доповіді Генерального секретаря з питань дітей під час збройного конфлікту.

Методологія

Цей звіт ґрунтується на польових дослідженнях Human Rights Watch в районах Донецької та Луганської областей, що зазнали впливу конфлікту, в східній Україні, в жовтні та листопаді 2014 року та з вересня по листопад 2015 року. У вересні 2015 р. Human Rights Watch відвідала 23 школи та дитячі садки, розташовані в районах, що знаходяться під контролем ополченців: Донецьку, Іловайську, Нікішиному, Дебальцевому, Вуглегірську, Горлівці, Степанівці, Луганську, Хрящуватому, Новосвітлівці, Чорнухіному та Шахтарську. Під час поїздки по територіям, що знаходяться під контролем уряду, Human Rights Watch відвідала 18 шкіл і дитячих садків, розташованих в Авдіївці, Красногорівці, Мар'їнці, Попасній, Щасті, Кондрашівці та Станиці Луганській.

Також бралася до уваги інформація, зібрана в ході дослідницької поїздки до Первомайську та Новосвітлівки в листопаді 2014 року та поїздки до Іловайську в жовтні 2014 року.

Загалом Human Rights Watch провела 62 інтерв'ю з учнями, їхніми батьками, вчителями, директорами шкіл, очевидцями нападів і місцевими чиновниками. Майже всі респонденти по обидва боки лінії зіткнення не виявляли небажання говорити про військове використання шкіл. Оскільки військове використання шкіл не поставало суперечливим питанням для наших співрозмовників по обидва боки лінії зіткнення, а також беручи до уваги військове використання шкіл обома сторонами, ми не мали жодних підстав сумніватися в свідченнях респондентів, коли вони описували напади на школи, які не використовувалися військовими.

Human Rights Watch повідомляла всім респондентам про мету інтерв'ю, і всі респонденти добровільно погодилися говорити. Human Rights Watch не пропонувала респондентам жодних фінансових стимулів, щоб ті з нами говорили. Human Rights Watch не розкриває імена тих співрозмовників, які висловили стурбованість стосовно пропозиції говорити відкрито.

Human Rights Watch зустрілася з представниками Міністерства освіти і науки в лютому 2015 р. Human Rights Watch зустрічалася з представниками Міністерства освіти та

Міністерства закордонних справ ще раз в листопаді 2015 року та поділилася з ними результатами дослідження. Human Rights Watch також зустрічалася з "представниками з питань освіти" ополченців у Донецьку та Луганську у вересні 2015 р.

I. Вступна інформація

Збройний конфлікт у східній Україні

Після вигнання президента Віктора Януковича 21 лютого 2014 року російські сили захопили контроль над Кримом і в кінцевому підсумку окупували його. Приблизно в самий час у декількох містах на сході України спорадично вирували сутички між натовпами людей, які підтримували повстання в Києві, та тих, хто виступав проти нього.

До середини березня групи озброєних бойовиків, які спочатку називали себе "загонами самооборони", захопили та зайняли адміністративні будівлі в декількох містах, зокрема в Донецьку та Луганську. Їхні вимоги варіювалися від федералізації України до відокремлення їхніх регіонів від решти України або приєднання до Росії.

У квітні 2014 року бойовики, які зайняли будівлю обласної адміністрації в Донецьку, оголосили про створення "Донецької Народної Республіки" (ДНР). Бойовики в Луганську оголосили про створення "Луганської Народної Республіки" (ЛНР).

Озброєні бойовики створили десятки контрольно-пропускних пунктів і також встановили різні ступені збройної присутності в деяких інших містах, селищах і селах Луганської та Донецької областей, а також коло них.

В середині квітня 2014 року державна Служба безпеки та Міністерство внутрішніх справ почали операції проти заколотників, які уряд назвав "антитерористичною операцією".

11 травня групи, що виступали проти Києва, проголосили перемогу на референдумах, які вони організували з питання щодо незалежності Донецької та Луганської областей. 17 травня генпрокурор України визнав "Донецьку Народну Республіку (ДНР)" і "Луганську Народну Республіку (ЛНР)", а також всі їхні "структури" "терористичними організаціями" відповідно до законодавства України.

Напередодні президентських виборів в Україні 25 травня 2014 р. бойовики ДНР і ЛНР випустили "укази", які забороняли голосування в цих регіонах і загрожували стратою

тим, хто візьме участь у виборах. Протягом декількох тижнів до голосування озброєні бойовики в обох областях здійснювали набіги та захоплювали виборчі дільниці, знищували техніку та документи, викрадали та погрожували членам виборчих комісій та їх сім'ям.¹

Операції українського уряду із боротьби з заколотниками посилилася після виборів, після чого відбулася ескалація поточних бойових дій і розширення спорадичних збройних зіткнень на інші райони Донецької та Луганської областей.

З початку збройних зіткнень у східній Україні уряд Росії чітко заявляв про свою політичну підтримку бойовиків і очевидно здійснював вплив на них. Докази, що накопичувалися, в тому числі звіти та супутникові знімки НАТО та захоплення російських солдат на території України, підтвердили безпосередню участь російських сил у військових операціях, що становили міжнародний збройний конфлікт між Росією й Україною.²

Після кількох місяців інтенсивних боїв і наступної угоди про припинення вогню у вересні 2014 року парламент прийняв закон, що надавав районам, контрольованим ополченцями, три роки напівавтономії. У листопаді, після того, як бойовики організували вибори в Донецькій і Луганській областях, які український уряд визнав незаконними, президент Петро Порошенко попросив парламент відкликати цей закон.

Військові дії досягли піку, коли проросійські бойовики захопили контроль над стратегічно важливим містом Дебальцеве та його околицями. Після нових раундів переговорів, у лютому 2015 року, другі мінські угоди знову встановили режим припинення вогню, який також, врешті-решт, не був дотриманий.

Активні бойові дії призвели до повного краху правопорядку в контрольованих ополченцями районах. Бойовики напали, били та погрожували будь-кому, кого вони підозрювали в підтримці українського уряду, в тому числі журналістам, місцевим

¹ "Україна: антикиївські сили шаленіють", випуск новин Human Rights Watch за 23 травня 2014 р.
<https://www.hrw.org/news/2014/05/23/ukraine-anti-kiev-forces-running-amok>

² "Східна Україна: питання та відповіді щодо законів війни", випуск новин Human Rights Watch за 11 вересня 2014 р.
<https://www.hrw.org/news/2014/09/11/eastern-ukraine-questions-and-answers-about-laws-war>

чиновникам і політичним і релігійним діячам, вони здійснили декілька самочинних страт.³ Вони також піддавали затриманих примусовій праці та викрадали цивільних осіб із метою отримання викупу, використовуючи їх в якості заручників.⁴

У листопаді 2014 року уряд України припинив забезпечення соціальних послуг (у тому числі виділення коштів для шкіл, лікарень, пенсій і соціального забезпечення) в районах, контрольованих ополченцями.

У період з липня по грудень 2015 року бойовики, що, фактично, здійснювали контроль над частинами Донецької та Луганської областей, відмовляли в дозволах більшості гуманітарних агенцій і правозахисних груп та вигнали провідні гуманітарні групи з ДНР та ЛНР. Більшості гуманітарних груп, які працювали в районах, що не контролюються урядом, довелося призупинити свою діяльність на цих територіях, а отже люди, які залишилися жити в цих районах, мали ще більш обмежений доступ до допомоги.⁵ Бойові дії порушили доступ до води й опалення, а в січні 2016 дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ оцінив, що близько 2,9 мільйонів людей, у тому числі багато дітей, піддаються ризику через відсутність опалення та питної води в результаті пошкодження інфраструктури.⁶

У період з квітня 2014 р. по листопад 2015 р., мінометні, ракетні та артилерійські атаки вбили понад 9000 людей (у тому числі цивільних осіб, українських військовослужбовців і сил ополченців) у Донецькій і Луганській областях, а поранення отримали щонайменше 20 тис. осіб.⁷ Як озброєні бойовики, так й урядові сили порушували закони війни, використовуючи зброю невибірково, в тому числі

³ "Україна: покласти кінець зловживанням із політичних причин", випуск новин Human Rights Watch від 28 квітня 2014 року <https://www.hrw.org/news/2014/04/28/ukraine-end-politically-motivated-abuses>

⁴ "Україна: сили ополченців затримують і катують цивільних", випуск новин Human Rights Watch від 28 серпня 2014 <https://www.hrw.org/news/2014/08/28/ukraine-rebel-forces-detain-torture-civilians>

⁵ Управління ООН із координації гуманітарних питань (УКГП), Гуманітарний вісник, Україна, випуск 5, грудень 2015 р., https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/bulletin_december_2015_o.pdf (Доступ 6 січня 2016 р.).

⁶ ЮНІСЕФ, "Гуманітарна робота для дітей 2016 - Україна", січень 2016 р., <http://reliefweb.int/report/ukraine/humanitarian-action-children-2016-ukraine> (доступ 30 січня 2016 р.).

⁷ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ), "Звіт про ситуацію з правами людини в Україні за період із 16 серпня по 15 листопада 2015 року", грудень 2015 р., <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/12thOHCHRreportUkraine.pdf> (доступ 22 листопада 2015 р.).

некеровані ракети в цивільних районах.⁸ Обидві сторони стріляли залпами ракетами Град у густонаселених цивільних районах. Обидві сторони використовували касетні боєприпаси, заборонені 116 країнами через небезпеку, яку вони становлять для цивільних осіб.⁹

Школи: Знищення, пошкодження та ремонт

За даними Міністерства освіти та науки України 119 шкіл і дитячих садків були пошкоджені в результаті бойових дій на контрольованій урядом території в період з квітня 2014 р. по листопад 2015 р.¹⁰ Крім того, були пошкоджені або зруйновані 675 шкіл і дитячих садків у контрольованих ополченцями районах Донецької області, а також близько 200 - на підконтрольній бойовикам території Луганської області, згідно даних де-факто влади ополченців.¹¹

У місцях, де бойові дії були особливо інтенсивними, а саме Дебальцевому, Іловайську, Красногорівці, Щасті, Станиці Луганській і Луганську, школам були нанесені особливо значні пошкодження. Наприклад, тільки сім з 60 шкіл міста Луганськ змогли відкритися на початку 2014 навчального року.¹² У контрольованому урядом Слов'янську принаймні чотири будівлі шкіл були серйозно пошкоджені та мали відбудовуватися "з нуля" за даними Міністерства освіти та науки.¹³

Ремонту в неконтрольованих урядом районах заважають брак фінансування та поточні обмеження на поїздки між територіями, контрольованими ополченцями, та районами, підконтрольними уряду, накладені як урядом України в січні 2015 р., так і де-факто владою ополченців.¹⁴

⁸ Human Rights Watch, *Некеровані ракети вбивають мирних жителів*, відео, 7 липня 2014 року <https://www.hrw.org/video-photos/video/2014/07/24/ukraine-unguided-rockets-killing-civilians>

⁹ Марк Гізнай *Використання касетних боєприпасів в Україні продовжується*, розсилка Human Rights Watch від 4 лютого 2015 р., <https://www.hrw.org/news/2015/02/04/dispatches-more-cluster-munition-use-ukraine>

¹⁰ Лист організації Human Rights Watch від посадовця Міністерства освіти та науки від 4 грудня 2015 р.

¹¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з посадовими особами, відповідальними за освіту, в Луганську та Донецьку, вересень 2015 р.

¹² Інтерв'ю Human Rights Watch з посадовими особами, відповідальними за освіту, в Луганській області, 4 вересня 2015 р.

¹³ Зустріч Human Rights Watch з представниками Міністерства освіти та науки в Києві 3 лютого 2015 р.

¹⁴ "Цивільним важко отримати медичну допомогу", випуск новин Human Rights Watch від 13 березня 2015 року, <https://www.hrw.org/news/2015/03/13/ukraine-civilians-struggle-get-medical-care>

Багато сімей покинули зони підвищеної небезпеки військових дій і перевели своїх дітей до безпечніших шкіл. За даними Міністерства освіти та науки 54 900 внутрішньо переміщених дітей на даний час навчаються в школах на контрольованих урядом територіях.¹⁵ Діти, які залишилися в містах, що зазнали впливу конфлікту, де нижча якість освіти, непропорційно більше представлені дітьми із сімей з низьким рівнем доходів. Як пояснив один директор: "Деякі діти не мали можливості втекти. У них не було коштів. Їм не було куди їхати. Їхні батьки боялися, що втратять свої робочі місця або не зможуть знайти нову роботу. Тому лише деякі учні залишилися".¹⁶

Після того, як бойові дії послабилися у вересні 2015 року, все більше сімей повертаються до районів, які постраждали внаслідок конфлікту, і батьки бажають, щоб їхні діти знову пішли до школи. Проте, дослідження, проведене агентствами ООН у жовтні 2015 р., показало, що уздовж лінії зіткнення та в районах, контрольованих урядом, із високою концентрацією внутрішньо переміщених осіб (ВПО) дев'ять відсотків дітей шкільного віку не відвідували школи.¹⁷ Багато класів у районах по обидва боки лінії зіткнення ще далеко не відновили чисельність учнів, яку мали до конфлікту.

У вересні 2015 припинення вогню "на початку навчального року" значно зменшило інтенсивність військових дій на сході України, але ситуація залишається напруженою для цивільних осіб, включаючи дітей, які живуть в районах, що постраждали від конфлікту, та щодня стикаються з труднощами та невизначеністю.¹⁸ Міни та інші боєприпаси, що не розірвалися, становлять особливу небезпеку. У період з серпня по листопад 2015 р. більшість втрат серед цивільного населення були викликані вибухонебезпечними залишками війни та саморобними вибуховими пристроями, які

¹⁵ Лист організації Human Rights Watch від посадовця Міністерства освіти та науки від 4 грудня 2015 р.

¹⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch із Вікторією Василівною, директором школи № 6, і з директором дитячого садка "Теремок", Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

¹⁷ Гуманітарний бюлетень ОСНА, Україна, випуск 3, 1-31 жовтня 2015 р., http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/humanitarian_bulletin_ukraine_-_issue_03.pdf (доступ 2 грудня 2015 р.).

¹⁸ Юлія Горбунова, (Human Rights Watch), "Червона стрічка, що оточує Донбас", коментар, *Open Democracy*, 16 лютого 2015 р., <https://www.hrw.org/news/2015/02/16/red-tape-tied-around-donbass>

вбили 17 цивільних осіб, включаючи двох дітей (дівчинку та хлопчика), та поранили 76, у тому числі вісім дітей.¹⁹

Травма, що не зникла

Конфлікт наніс довгострокову травму багатьом дітям. Вчителі в школах і дитячих садках з обох сторін лінії зіткнення повідомляли Human Rights Watch, що діти все ще були глибоко травмовані в результаті бойових дій. Наприклад, керівник дошкільного навчального закладу № 14 в Горлівці сказав: "Коли діти чують будь-який гучний шум, вони просто падають на землю та закривають голову. Ми не можемо їх зупинити".²⁰

Згідно директора школи в Щасті,

Війна залишила багато шрамів. Ми бачимо, що в цьому році діти більш уразливі. Вони не настільки швидко відгукуються. Вони повільніше реагують у класі. Ми намагаємося не перевантажувати їх. І у нас є шкільний психолог... Отже, ми намагаємося робити, що можемо.²¹

Адміністратор школи в Чорнухіно сказав,

Кожен раз, коли лунає гучний вибух з полігону, діти кидаються на підлогу або біжать до укриття. Ми намагалися говорити їм, що це лише навчання, намагалися говорити, що "не треба боятися", але безуспішно. Вони чують вибух і біжать якомога швидше. Мати полігон для стрільби поруч зі школою - це страшна річ.²³

¹⁹ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ), "Звіт про ситуацію з правами людини в Україні за період із 16 серпня по 15 листопада 2015 року", <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/12thOHCHRreportUkraine.pdf>

²⁰ Інтерв'ю Human Rights Watch з директором дитячого садка № 14, Горлівка, 3 вересня 2015 р.

²¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Антоніною Анатоліївною, директором дитячого садка № 1, Горлівка, 10 листопада 2015 р.

²³ Інтерв'ю Human Rights Watch з Мариною, шкільним адміністратором, школа в Чорнухіно, 4 вересня 2015 р.

II. Напади на школи

Human Rights Watch задокументувала 15 нападів на школи, які не були зайняті та не використовувалися військовими, а тому не видавалися військовими цілями.

Цілеспрямовані напади на навчальні заклади, які не являють собою військові об'єкти, та невибіркові атаки, які не в змозі відрізнити такі цивільні об'єкти, як школи, заборонені відповідно до міжнародного кримінального права та законів війни та можуть переслідуватися як військові злочини. Також забороняється починати атаку, якщо можна очікувати, що вона завдасть шкоди цивільним особам або цивільним об'єктам, таким як заклади освіти, яка була б надмірною у співставленні з конкретною та безпосередньою очікуваною воєнною перевагою.

Учні або інші цивільні особи не були вбиті або поранені під час нападів, задокументованих нижче. У багатьох випадках напади мали місце в період, коли школи були закриті на літні канікули або через бойові дії в цьому районі. Якщо атаки відбувалися, коли в школах проходили заняття, учні як на контрольованих урядом територіях, так і в підконтрольних ополченням районах мали навчитися реагувати. Наприклад, в одній школі в контрольованій урядом Авдіївці учнів навчали евакуюватися до укриття в підвалі школи протягом однієї хвилини та сорока шести секунд, і двічі протягом 2014 року їм довелося це зробити, коли їхнє місто потрапляло під обстріл.²⁴

Школа № 7, школа № 29 і школа № 51, м. Луганськ

Місто Луганськ, що під час написання цієї доповіді знаходилося під контролем ополченців, є другим за величиною містом у східній частині України. У період з червня по серпень 2014 року Луганськ був епіцентром інтенсивних безперервних боїв, що серйозно пошкодили інфраструктуру міста, в результаті чого десятки тисяч людей залишилися без електрики та проточної води.

²⁴ Інтерв'ю Human Rights Watch з Людмилою Веніамінівною, директором школи № 7, Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

Представник адміністрації ЛНР з питань освіти в Луганську повідомив Human Rights Watch, що через шкоду, заподіяну в результаті бойових дій, тільки сім з 60 шкіл Луганська змогли відкритися у вересні 2014 р.:

У школа № 7 на [вулиці] Леніна попали три рази протягом 10 днів у серпні [2014 р.]. Ми щойно закінчили її ремонт. Школи № 1 і № 29 зазнали прямого ураження. Осколки снарядів пройшли через дах школи № 29, пошкодили підлогу... Я могла би продовжувати".²⁵

Під час візиту Human Rights Watch у вересні 2015 р. більшість шкіл були знову відкриті. Human Rights Watch відвідала три з семи шкіл, які не відкрилися для проведення занять у вересні 2015 р.: школу № 7, школу № 29 і школу № 51. У школі № 7 не було всіх вікон і фрагментів даху, вона майже повністю вигоріла зсередини. Усі вікна в школі № 29 та школі № 51 були розбиті. Парадні входні двері та передня стіна школи № 51 зазнали видимих пошкоджень осколками. У жодній із трьох шкіл не проводилися ремонтні роботи.

Місцевий житель, який сказав, що залишався в Луганську протягом усього періоду бойових дій, повідомив Human Rights Watch в інтерв'ю біля школи № 7: "Здавалося, що вони били скрізь - по школам, лікарням, будинкам людей - всюди крім військових цілей. Це диво, що хтось тут взагалі вижив".²⁶

Школа № 14, Горлівка

25 серпня 2015 року обстрілом було пошкоджено школу № 14 у Горлівці під контролем ДНР. Один із вчителів школи повідомив Human Rights Watch, що під час атаки вісім снарядів вдарили в будівлю або впали у дворі школи.²⁷ Human Rights Watch відвідала школу 3 вересня та побачила руйнування від прямого попадання в дах і пошкодження стін із північного та західного боків, викликані осколками. Вибухова хвиля вибила

²⁵ Інтерв'ю Human Rights Watch з Анжелікою Валентинівною, представником ЛНР з питань освіти, Луганськ, 4 вересня 2015 року.

²⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch з місцевим мешканцем, Луганськ, 4 вересня 2015 р.

²⁷ Інтерв'ю Human Rights Watch з учителем школи № 14, Горлівка, 3 вересня 2015 р.

головні вхідні двері та всі вікна в будівлі. Згідно звіту спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, снаряди, швидше за все, були випущені з мінометів калібру 120мм.²⁸

Під час візиту Human Rights Watch школа не функціонувала та не ремонтувалася. Учитель сказав, що в жодний момент часу військовослужбовці не використовували школу та не базувалися в ній.²⁹

Школа № 2 і школа № 1, Станиця Луганська

26 серпня 2014 р. пожежа, що спалахнула під час військових дій, повністю зруйнувала школу № 2 у Станиці Луганській, що контролюється урядом і знаходиться приблизно в 25 км від Луганська. У травні та червні 2014 року сили ополченців і урядові війська інтенсивно воювали за контроль над цим селом. У якийсь момент протягом цього періоду ополченці, очевидно, використовували школу в якості військової бази.³⁰ Коли сталася пожежа, село перебувало під контролем сил українського уряду, й ні ополченці, ні урядові сили не використовували школу, за словами співробітників школи.

Утім, українські солдати увійшли до школи 18 серпня 2014 року, за вісім днів до пожежі, та зламали двері та замки до класів і кабінетів, згідно заступнику директора школи. "Вони щось шукали - може бути, бойовиків, які б там ховалися, чи хто знає що", - сказала директор.³¹

Розслідування Human Rights Watch не дало відповіді на питання, що стало причиною пожежі, яка знищила школу.

Один український солдат, що базувався біля школи, повідомив Human Rights Watch, що пожежа, яка знищила будівлю школи, розпочалася через авіаудар, який здійснили

²⁸ Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), щоденна доповідь Спеціальної місії ОБСЄ в Україні, 25 серпня 2015 року, <http://www.osce.org/ukraine-smm/178806> (доступ 2 листопада 2015 р.).

²⁹ Інтерв'ю Human Rights Watch з учителем школи № 14, Горлівка, 3 вересня 2015 р.

³⁰ Інтерв'ю Human Rights Watch з українським солдатом, Станиця Луганська, 9 листопада 2015 р. Солдат також сказав, що батальйон бойовиків "Бетмен" використовував школу.

³¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Оленою Вікторівною, директором школи № 2, Станиця Луганська, 9 листопада 2014 р.

українські урядові сили в серпні 2014 р. "Я українець, але це зробили ми, - сказав він, - І те, що ми зробили тут, дуже погано".³²

Директор школи, яка не була в селі під час нападу, сказала, що вважає, що у школу потрапив снаряд. Вона також повідомила, що контрольно-пропускний пункт, розташований приблизно в 400 метрах від школи тоді, коли Human Rights Watch відвідував її в листопаді 2015 р., був там і під час нападу.³³

Тим часом, завуч, яка також не була свідком того, що сталося зі школою, поділилася тим, що вона називається "широко поширеним переконання", що під час обстрілу стався вибух у дерев'яному флігелі в шкільному дворі, та що вогонь перекинувся на школу.³⁴

Шістнадцятирічний Міша А., учень одинадцятого класу цієї школи, був найбільш лаконічним, коли його запитали, що, на його думку сталося з його школою: "Сталася війна"³⁵.

9 листопада 2015 року Human Rights Watch відвідала школу № 2 та побачила її в руїнах, дах упав, а все всередині, що не було зроблено з металу, повністю згоріло. "Через те, що йшли бої та відбувалися постійні обстріли, аварійні служби не прибули загасити пожежу. Школа палала всю ніч... Я бачила стовп диму, що виходив зі школи", - пояснила заступник директора школи.³⁶

Увечері 25 січня 2015 р. ракета Град вдарила в дах школи № 1 у Станиці Луганській. Друга ракета впала на шкільне подвір'я. Учні або викладачі не постраждали. Адміністратор школи повідомив Human Rights Watch, що тоді в школі не було ніяких військовослужбовців, що школу ніколи не використовували у військових цілях, а

³² Інтерв'ю Human Rights Watch із солдатом, Станиця Луганська, 9 листопада 2015 р.

³³ Інтерв'ю Human Rights Watch з Людмилою Борисівною, директором школи № 2, Станиця Луганська, 9 листопада 2014 р.

³⁴ Інтерв'ю Human Rights Watch з Оленою Вікторівною, директором школи № 2, Станиця Луганська, 9 листопада 2014 р.

³⁵ Інтерв'ю Human Rights Watch із Мішею А., 16, Станиця Луганська, 9 листопада 2014 р.

³⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch з Оленою Вікторівною, директором школи № 2, Станиця Луганська, 9 листопада 2014 р.

найближчий військовий контрольно-пропускний пункт знаходився приблизно в 500 метрах від школи.³⁷

Human Rights Watch дослідила уламки, зібрані шкільним адміністратором, і прийшла до висновку, що це залишки ракети Град.

Обстріл КПП, розташованого всередині або поряд з районами, густо населеними цивільними особами, залпами Градів або іншими вибуховими снарядами з ефектом широкого ураження - це невибірковий напад, що порушує закони війни. Піддавати загрози цивільних осіб і цивільні об'єкти, такі як школи, без потреби, розміщуючи біля них військові об'єкти, також може бути порушенням міжнародного гуманітарного права.³⁸

Школа № 3 і школа № 5, Красногорівка

Рано вранці 3 червня 2015 р., на наступний день після завершення занять, вогнем важкої артилерії з боку території, підконтрольної ополченцям, було вражено школу № 3 в контрольованій урядом Красногорівці. Згідно слів директора школи будівля витримала 12 прямих ударів; пошкодження від чотирьох з них усе ще були помітні, коли Human Rights Watch відвідала школу в листопаді, через п'ять місяців після нападів. Ще принаймні сім ударів зазнало подвір'я школи, за словами директора школи та шкільного адміністратора.³⁹

Хоча військовий контрольно-пропускний пункт знаходився приблизно в 700 метрах від школи, цілком ймовірно, що ціллю ополченців була школа. Як сказала адміністратор школи Тетяна Петрівна: "Якщо 12 снарядів падають один за іншим, це явно не пов'язано з КПП, або вони дуже погано прицілилися".⁴⁰ Місцеві жителі, що живуть на тій

³⁷ Інтерв'ю Human Rights Watch з Миколою Івановичем, адміністратором школи № 1, Станиця Луганська, 9 листопада 2015 р.

³⁸ Human Rights Watch: *Некеровані ракети вбивають мирних жителів*, відео, 24 липня 2014 року <https://www.hrw.org/video-photos/video/2014/07/24/ukraine-unguided-rockets-killing-civilians>

³⁹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Ніною Миколаївною Юрченко, директором, і Тетяною Петрівною, адміністратором школи № 3, Красногорівка, 6 листопада 2015 року.

⁴⁰ Інтерв'ю Human Rights Watch з Тетяною Петрівною, адміністратором школи № 3, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

самій вулиці, де знаходиться школа, підтвердили Human Rights Watch, що в школі в той день або в будь-який інший момент не було ніяких збройних сил.⁴¹

Школа № 5 у Красногорівці витримав пряме попадання в ніч на 7 січня 2015 р. Троє вчителів школи повідомили Human Rights Watch, що в школі не було ніяких військових до або під час нападу, але за кілька днів до нападу з'явилися чутки, в тому числі в місцевих інтернет-форумах, що військовослужбовці збираються базуватися в школі.⁴²

Школа № 6, Дебальцеве

Протягом більшої частини лютого 2015 р. Дебальцеве та його найближчі околиці були місцем одних із найзапекліших боїв протягом конфлікту. На кінець лютого ополченці захопили контроль над Дебальцевим. У період з 14 по 18 лютого 2015 р. школа №6 Дебальцевого була вражена декілька разів. Були пошкоджені стіни, вікна та дах школи. За словами директора школи, ця школа була однією з тих, що постраждали найбільше в районі.⁴³

Коли Human Rights Watch відвідали школу на початку вересня 2015 року, вона працювала лише частково, відкрившись у квітні: 272 учнів продовжували відвідувати заняття в одній частині школи, й у той самий час робочі ремонтували інші пошкоджені приміщення. Під час візиту Human Rights Watch у школі все ще були відсутні більшість вікон і велика частина даху.

Human Rights Watch не може визначити, яка сторона несе відповідальність за атаку, яка пошкодила школу. Коли його попросили описати, як була вражена школа, директор розповів про інтенсивні бої в центрі міста в лютому: "ДНР, ЛНР, українські сили стріляти один в одного з усіх боків. Бої точилися всюди. Це був повний хаос".⁴⁴

Директор також повідомив, що сили ополченців увійшли до школи в червні 2014 року, коли ця територія була протягом короткого періоду під контролем ополченців, і використовували приміщення школи, щоб зберігати зброю.

⁴¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з двома співробітниками школи та трьох жителями тієї ж вулиці, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

⁴² Інтерв'ю Human Rights Watch з трьома вчителями школи № 5, Красногорівка, 5 листопада 2015 р.

⁴³ Інтерв'ю Human Rights Watch з Сергієм Володимировичем, директором школи № 6, Дебальцеве, 2 вересня 2015 р.

⁴⁴ Там само.

Школа № 2 і школа № 5, Авдіївка

Школа № 2 і школа № 5 у контрольованій урядом Авдіївці розташовані поруч та розділені двором. Обидві школи зазнали прямих влучень і не змогли відкритися в вересні 2015 р. для нового навчального року.

Школа № 2 зазнала декількох прямих влучень у січні, лютому та березні 2015 року, що призвели до значного пошкодження даху, всіх трьох поверхів, парадних вхідних дверей і всіх вікон.⁴⁵ Школа № 5 пережила три прямих попадання, що пошкодили стіни та дах.⁴⁶ Інший снаряд впав у дворі між школами, його осколки пройшли через парадні двері школи № 5. "Ми ховалися під сходами, та шматки летіли над нами", - повідомила Human Rights Watch заступник директора школи № 5.⁴⁷

На момент нападу в кількох кварталах від шкіл знаходилася низка військових цілей, в тому числі контрольно-пропускний пункт і колишній дитячий будинок, який зайняли українські військові.

Під час візиту Human Rights Watch у листопаді 2015 р. будівлі обох шкіл були все ще закриті. Хоча деякі з основних структурних пошкоджень було ліквідовано, обидві школи все ще потребували нові вікна та відновлення опалення, перш ніж вони будуть готові прийняти учнів. "Ми сподіваємося [знову відкритися] до наступного навчального року", - повідомила Human Rights Watch заступник директора школи № 2.⁴⁸

Школа № 1, Мар'їнка

Школа № 1 у Мар'їнці, що на даний час знаходиться під контролем уряду, була вражена двічі під час двох окремих нападів у період із червня по вересень 2014 року. Згідно слів директора школи та заступника мера, школу ніколи не використовували у військових цілях.

⁴⁵ Інтерв'ю Human Rights Watch з Любов'ю Михайлівною, заступником директора школи № 2, Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

⁴⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch з Людмилою Миколаївною, заступником директора школи № 5, Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Інтерв'ю Human Rights Watch з Любов'ю Михайлівною, заступником директора школи № 2, Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

Пошкодження стін у результаті ударів були ліквідовані на момент візиту Human Rights Watch завдяки активній підтримці сімей учнів.⁴⁹ Близько сотні вікон, які були вибиті, також замінили. Коли Human Rights Watch проводила свій візит, мішки з піском усе ще були складені на багатьох вікнах, а червона стрічка на стінах у коридорі школи позначала лінію, нижче якої повинні укриватися учні в разі нападу, щоб уникнути травм від розбитих вікон. За словами заступника мера міста приблизно 600 000 гривень (23 000 дол. США) були витрачені на ремонт школи.⁵⁰

Школа № 1, Попасна

Школа № 1 у Попасній на контрольованій урядом території зазнала прямих влучень у грудні 2014 року та січні 2015 року, що призвело до пошкодження стіни та всіх вікон. Ракета, яку експерт Human Rights Watch з озброєння ідентифікував як 80-мм ракету "повітря-земля", яку також можна імпровізовано запускати із землі, впала на спортивному майданчику школи. Під час нападу школа була відкрита, та, згідно директора школи, військовослужбовці не базувалися на території школи до або під час нього.⁵¹

Школа № 1, Щастя

Одного дня у вересні 2014 року куля пролетіла крізь вікно класу школи № 1 у Щасті (в даний час під контролем уряду) під час занять, ледь оминувши учнів і потрапивши в дошку. Експерт Human Rights Watch зі зброї визначив цю кулю, яку зберіг директор школи, як бронебійну кулю з великокаліберного кулемета.⁵²

У листопаді 2014 року снаряд впав у дворі школи об 11 годині ранку, й школу евакуювали. "Ми всі побігли до підвалу. Старші діти трималися, але молодші були нажахані. Вони плакали, не припиняючи," - розповіла директор.⁵³

По сусідству до школи знаходиться великий військовий форпост там, де раніше був приватний житловий будинок. Директор повідомила Human Rights Watch, що така

⁴⁹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Ольгою Володимирівною, директором школи № 1, Мар'їнка, 7 листопада 2015 р.

⁵⁰ Інтерв'ю Human Rights Watch з місцевим чиновником у сфері освіти, 7 листопада 2015 р.

⁵¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з директором школи № 1, Попасна, 10 листопада 2015 р.

⁵² Візит Human Rights Watch у листопаді 2015 р.

⁵³ Інтерв'ю Human Rights Watch з Антоніною Анатоліївною, директором школи № 1, Щастя, 10 листопада 2015 р.

близькість викликала "значний дискомфорт" серед викладачів. Директор сказала: "Я вважаю, це нонсенс. Як можна розташовувати солдатів у безпосередній близькості до дитячого закладу в центрі міста?"⁵⁴

Школа № 35, Чорнухіно

У період з 1 січня по 18 лютого 2015 р. Чорнухіно, село, що тепер знаходиться під контролем ополченців, приблизно в 70 кілометрах від Луганська, потрапило в епіцентр інтенсивних бойових дій між бойовиками й урядовими силами. Одна з двох сільських шкіл, школа № 35, чотири рази зазнала прямого враження в період з 21 грудня 2014 року по 26 лютого 2015 року, згідно слів директора школи.⁵⁵ Директор сказала, що в той час як більшість жителів втекли з Чорнухіно, коли почалися бойові дії, близько 25 осіб, в тому числі кілька маленьких дітей, ховалися в котельні в підвалі школи протягом декількох тижнів. Військові школу не використовували, як стверджує директор.

Школа була лише частково відремонтована, коли Human Rights Watch відвідала її у вересні 2015 р., досі були відсутні деякі вікна; поліетиленова плівка заміняла шибки. Згідно слів директора понад 200 дітей відвідували школу до війни, й до вересня 2015 року близько 100 повернулися.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Інтерв'ю Human Rights Watch з Тетяною, директором школи № 35, Чорнухіно, 4 вересня 2015 р.

III. Військове використання шкіл і дитячих будинків

Протягом усього конфлікту українські урядові сили та підтримувані Росією бойовики розгортали війська в школах і поблизу шкіл. Перебування в школі може перетворити її на виправдану військову ціль і піддати учнів небезпеці на порушення законів війни. Розгортання військ у школах і поблизу шкіл викликає ризик пошкодження та руйнування важливої інфраструктури системи освіти.

Представники Міністерства освіти та науки визнали, що вони були обізнані про те, що українські урядові сили використовували школи для військових цілей, але сказали, що не збирали щодо цього дані. Тому важко скласти повну картину щодо кількості постраждалих шкіл, їх розташування та того, як довго їх використовували військові.⁵⁶

Школа № 42, Вуглегірськ

Школа № 42 у Вуглегірську, що на даний час знаходиться під контролем ополченців, був вражена шість разів у січні і лютому 2015 року, як стверджує директор школи.⁵⁷ Коли Human Rights Watch відвідала школу 2 вересня 2015 року, вона ще не відкрилася для занять.

Директор сказала, що в різний час українські урядові сили та ополченці займали школу та зберігали всередині зброю:

Між 29 січня і 3 лютого [2015 р.] бої точилися в самому центрі міста. Наша школа переходила з рук у руки: якісь сили приходили, потім ішли, і їх заступали інші. Бійці знаходилися всередині школи, стріляли з вікон. Частина стіни на третьому поверсі розвалилася, коли танк ДНР вистрілив у школу та влучив в українського снайпера, який розташувався біля вікна.⁵⁸

⁵⁶ Зустріч Human Rights Watch з представниками Міністерства освіти та науки, листопад 2015 р.

⁵⁷ Інтерв'ю Human Rights Watch з Наталією Валеріївною, директором школи № 42, Вуглегірськ, 2 вересня 2015 р.

⁵⁸ Там само.

У вересні 2015 р. Human Rights Watch побачила значні пошкодження конструкцій даху та стін будівлі школи. Усередині школи дослідники Human Rights Watch оглянули ящики з-під боєприпасів, що використовувалися для зберігання та перевезення зброї, а також протигази та гільзи. Охоронець школи, який також є батьком одного з учнів, сказав, що працівники школи все ще знаходять навколо школи гільзи й осколки.⁵⁹

Шкільний охоронець також показав Human Rights Watch кульові отвори, які знищили замки на дверях школи: "Коли прийшли солдати, вони стріляли по замкам, [хоча] двері до більшості класів не були навіть замкнені".⁶⁰

Директор школи повідомив Human Rights Watch, що школа була пошкоджена декілька разів:

12 серпня 2014 року, коли Вуглегірськ знаходився під контролем українських сил, школа була пошкоджена осколками, але снаряди не влучили в неї безпосередньо. Ми замінили вікна, залатати дах. Але під час бойових дій взимку, особливо в січні та лютому, коли всередині школи знаходилися військові, пошкодження виявилися занадто серйозними. У школу було шість прямих влучень. Подивіться на її стан тепер.⁶¹

Хоча співробітники школи, батьки та учні виступають за те, що школу необхідно відремонтувати, ДНР не бажає фінансувати ремонт, сказала директор, додавши, що влада також планує закрити два дитячих садки Вуглегірська, пошкоджених під час бойових дій.

Школа в Новосвітлівці

На початку серпня 2014 року українські урядові сили увійшли до Новосвітлівки - села приблизно в семи кілометрах від Луганська, що раніше був захоплений ополченцями. З 13 по 28 серпня бої між українськими урядовими військами та ополченцями, що

⁵⁹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Юрієм, охоронцем школи та батьком учня, школа № 42, Вуглегірськ, 2 вересня 2015 р.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Наталією Валеріївною, директором школи № 42, Вуглегірськ, 2 вересня 2015 р.

намагалися витіснити їх, практично зруйнували село, що потрапило під перехресний вогонь. Потім українські урядові сили відступили.

Як сказала медсестра швидкої допомоги з Новосвітлівки незалежному російському виданню: "[Українські] солдати були в школі, але пішли 26 [серпня]. Їх обстрілювали [ополченці] протягом дванадцяти годин, з 5:30 ранку до 5:30 вечора... Ополченець потім сказав моєму батькові: "Вибач, старий, наші координати були трохи невірні"". ⁶²

Під час візиту Human Rights Watch до Новосвітлівки в листопаді 2014 р. чотири місцеві жителі також повідомили, що в серпні 2014 року українські військові використовували школу як базу та вели вогонь зі шкільного двору. "У них була бронетехніка, танки біля школи, біля лікарні, біля церкви, і вони стріляли по іншим [силам ополченців], а інші відстрілювалися, а ми всі були в центрі цього". ⁶³

Human Rights Watch відвідала школу в Новосвітлівці 4 вересня 2015 року. Охоронець школи сказав, що школа була зруйнована обстрілами ракетами Град, коли українські солдати займали школу в серпні 2014 року. ⁶⁴ Більш ніж через рік після атак будівля школи була ще практично зруйнована та не використовувалася, ремонтні роботи не відбувалися.

Охоронець сказав, що кількість дітей, які відвідують школу, скоротилася через війну наполовину, з 400 до 220, а решта дітей відвідують меншу школу на іншому кінці села, яка переповнюється по мірі того, як усе більше дітей повертаються. ⁶⁵

Школа в Нікішиному

У серпні 2014 року українські урядові сили намагалися закріпитися в Нікішиному в ході операції, метою якої було не дати ополченцям взяти Дебальцеве, що знаходиться в 18 кілометрах. Запеклі бої в період із серпня по лютий 2015 р. практично знищили село, було зруйновано або серйозно пошкоджено більше 80 відсотків будівель у селі. За словами глави адміністрації села Нікішине,

⁶² Нікіта Гірін і Анна Артемова, "Пекло в кожному напрямку," *Нова газета*, 19 вересня 2014 р. <http://www.novayagazeta.ru/society/65333.html> (доступ 29 листопада 2015 р.).

⁶³ Інтерв'ю Human Rights Watch з місцевими мешканцями, Новосвітлівка, 29 листопада 2014 р.

⁶⁴ Інтерв'ю Human Rights Watch з Володимиром, охоронцем школи, гімназія в Новосвітлівці, 4 вересня 2015 р.

⁶⁵ Там само.

30 серпня українська армія й ополченці буквально розділили село на дві частини. Ми були прямо посередині. Тоді на нас упав перший снаряд. Після цього це було просто без кінця, без кінця. До середини вересня всі ті, хто міг, поїхали, а ті, хто не міг поїхати, ховалися в підвалах.⁶⁶

Чинивник сільради, майстер зі школи та двоє місцевих жителів в інтерв'ю Human Rights Watch сказали, що в період з вересня 2014 р. по лютий 2015 р. бойовики розгорнулися всередині єдиної школи в Нікішиному - триповерховій будівлі та найвищій точці в селі, й обмінювалися інтенсивним вогнем з українськими урядовими силами. Human Rights Watch побачила значну шкоду, завдану школі, під час свого візиту 2 вересня 2015 року. Член сільради підтвердила, що школа не підлягає ремонту, та що місцева влада має намір відремонтувати будівлю дитячого садку в Нікішиному так, щоб він міг вмістити 58 дітей, які відвідують школу.⁶⁷ До вересня 2015 року діти, які повернулися до Нікішиного, мали почати новий навчальний рік у сільській школі в Петропавлівці, за 12 кілометрів, при цьому влада не забезпечила ніякого транспортування, за словами чиновниці.⁶⁸

Дитячий садок № 3, Іловайськ

Директор дитячого садка № 3 в Іловайську, який знаходиться під контролем ополченців, повідомила Human Rights Watch, що українські військові почали використовувати дитячий садок 7 серпня 2014 року та займали його протягом 23 днів:

Тут ще були діти на початку серпня, може, від 20 до 25 дітей.⁶⁹ Нам довелося закрити дитячий садочок скоро після того, тому що там більше не було безпечно. Діти були шоковані. Активні бої йшли практично коло дитячого садка, в нашому дворі. Коли прийшли солдати, ми відкрили двері та показали їм, що ворога всередині дитячого садка немає, що ми нікого не ховаємо. Але все-таки озброєні чоловіки увійшли та

⁶⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch з Наталією, чиновником у Нікішиному, 2 вересня 2015 р.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Деякі дитячі садки в Україні працюють і протягом літа.

залишилися. Вони розбили всі двері, раковини, практично всі тарілки. Меблі, дитячі ліжка - все було або вкрадено, або зламано.⁷⁰

Директор сказала, що в серпні 2014 року, в той час, коли дитячий садок використовували українські урядові війська, він зазнав кілька прямих влучень, які серйозно пошкодили будівлю: "Один снаряд пройшов через дах, ще один потрапив в одну з дитячих кімнат". Під час візиту Human Rights Watch роком пізніше, у вересні 2015 року, дитячий садок усе ще функціонував лише частково. Маленькі діти спали в одній з кімнат. Інші кімнати знаходилися на різних стадіях ремонту. Більшість вікон були вибиті, а всередині на дверних рамах та стінах були сліди шрапнелі.

Школа № 14, Іловайськ

18 серпня 2014 року українські урядові сили увійшли до школи № 14 в Іловайську та створили там штаб. Директор школи повідомив Human Rights Watch, що солдати залишалися в приміщенні школи протягом трьох тижнів.⁷¹

Під час свого перебування, за словами директора, солдати пошкодили шкільні меблі, зруйнували всі двері та розбили 11 шкільних комп'ютерів. Сусіди та сторож школа повідомили Human Rights Watch, що урядові сили обстрілювали сили ополченців з позицій недалеко від школи. Дослідники виявили декілька мін на території школи, що не розірвалися. Мабуть, їх викинуло з вантажівки постачання, де вони зберігалися, коли вантажівка, що стояла в шкільному дворі, зазнала нападу.⁷²

Коли Human Rights Watch побували в школі більш ніж через рік, у вересні 2015 року, школа не була відремонтована. Директор сказала, що ремонтні роботи були відкладені через відсутність фінансування, та не була впевнена, коли школа відкриється. Сто тридцять дві дитини, які навчалися в школі, відвідували школу № 13 у дві зміни.

⁷⁰ Інтерв'ю Human Rights Watch з Любов'ю Петрівною Строкіною, директором дитячого садку № 3, Іловайськ, 3 вересня 2015 р.

⁷¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Ольгою Віталіївою Кіряк, директором школи № 14, Іловайськ, 3 вересня 2015 р.

⁷² Інтерв'ю та візит Human Rights Watch, жовтень 2014 р.

Школа в Степанівці

Human Rights Watch відвідала контрольоване ополченцями село Степанівка 3 вересня 2015 року. Школа не відкрилася для занять через пошкодження, яких вона зазнала. Двоє місцевих жителів у місцевій бібліотеці повідомили Human Rights Watch, що в червні 2014 року, бойовики, яких підтримує Росія, зайняли сільську школу та розташували у дворі школи кілька танків.⁷³

Бойові дії почалися після того, як українські урядові сили увійшли до Степанівки в серпні 2014 року, згідно слів одного з жителів: "Після цього вони просто стріляли один в одного, і танки ДНР стояли прямо у дворі школи. Ось чому школа була зруйнована".⁷⁴

Ремонтні роботи під час візиту Human Rights Watch у вересні 2015 року не велися.

Школа в Хрящуватому

Директор єдиної школи в Хрящуватому на території, контрольованій урядом, повідомив Human Rights Watch, що українські урядові сили зайняли школу в певний момент у серпні 2014 року. Вона відмовилася вказати своє ім'я або дати, коли урядові війська займали школу, але сказала, що оскільки військові були всередині школи, будівля школи зазнала декілька ударів і була серйозно пошкоджена. Відновлення та ремонт тривали, коли Human Rights Watch відвідувала школу.⁷⁵

Школа № 22, Чорнухіно

Школа № 22 в Чорнухіно знаходиться в безпосередній близькості від колишньої в'язниці суворого режиму, де ополченці влаштували стрільбище. У період з 1 січня 2014 року по 18 лютого 2015 року, як уже зазначалося вище, Чорнухіно опинилося в центрі інтенсивних бойових дій, в результаті яких ополченці взяли контроль над селом. Адміністратор школи повідомила Human Rights Watch, що хоча будівля шкіл не був уражена, атаки нанесли шкоду їй та шкільному майданчику:

⁷³ Інтерв'ю Human Rights Watch з "Анною" та "Валерією" (імена не розголошуються), бібліотека Степанівки, 3 вересня 2015 р.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Human Rights Watch відвідала школу в Хрящуватому 4 вересня 2015 року.

Снаряди падали прямо позаду школи. Хвиля від вибуху вибила всі вікна, розбила всі тарілки в шкільній їдальні та пошкодила бібліотеку. Дах і стіни всі рябі від осколків і фрагментів снарядів.⁷⁶

Шкільний адміністратор сказала, що повстанці увійшли до школи 18 лютого 2015 року та займали її протягом деякого часу між лютим і квітнем. Діти змогли повернутися на заняття до своєї школи в квітні 2015 року, і хоча бої не відновлювалися протягом шести місяців, мирні часи не повернулися. Танки, важке озброєння та приблизно 1500 ополченців усе ще розташовані в безпосередній близькості від школи, і вибухи з полігону по сусідству є частим явищем:

Кожен раз, коли лунає гучний вибух з полігону, діти кидаються на підлогу або біжать до укриття. Ми намагалися говорити їм, що це лише навчання, намагалися говорити, що "не треба боятися", але безуспішно. Вони чують вибух і біжать якомога швидше. Крім того, всюди розкидані вибухові речовини. У травні хлопчик із сьомого класу, Владислав, знайшов РПГ [реактивний гранатомет] у шкільному дворі. Він - хлопчик і, звичайно, він спробував розібрати іграшку, як це роблять хлопчики. Вона вибухнула в нього в руках, і його розірвало на шматки.⁷⁷

Спеціалізована школа № 1 для дітей-сиріт з ослабленим зором у Єнакієвому

Співробітник Спеціалізованої школи № 1 для дітей-сиріт з ослабленим зором у Єнакієвому повідомив Human Rights Watch, що українські урядові сили розташувалися в школі в серпні 2014 р. і залишалися там протягом шести місяців.⁷⁸ Школа була сильно пошкоджена під час боїв у лютому 2015 р. та ще не працювала, коли Human Rights Watch відвідала її 4 вересня 2015 року. Шкільний персонал говорить, що у них не було коштів, щоб відремонтувати школу. Всі діти з дитячого будинку були евакуйовані в серпні 2014 року.

⁷⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch з Мариною, шкільним адміністратором, школа в Чорнухіно, 4 вересня 2015 р.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Інтерв'ю Human Rights Watch, спеціалізована школа № 1 для дітей-сиріт з ослабленим зором, співробітник, Єнакієве, 4 вересня 2015 р.

Школа № 4 і школа № 1, Красногорівка

Бойовики зламали вхідні двері до школи № 4 в Красногорівці під час літніх канікул у липні 2014 р. і розташовувалися в школі протягом приблизно одного тижня. Після того як вони пішли, солдати української армії увійшли до школи одного дня в суботу наприкінці серпня або на початку вересня та залишалися там протягом більш ніж одного року, до 29 вересня 2015 року. Вони сказали вчителям, які намагалися повернутися до школи, що вони не можуть увійти до своєї школи, тому що тепер це військовий об'єкт, змусили їх стояти на узбіччі дороги та передали їм їхні особисті речі.

79

Сліди, що залишилися в асфальті баскетбольного майданчика школи показують, що там міг стояти танк, а вчитель школи припустив, що бетонна колона на виході зі школи могла похилитися через невдале управління танком.⁸⁰

На двері до вчительської кімнати червоною фарбою намальовано позивний солдата, "Ворон".⁸¹

"Ми написали в адміністрацію, ми скаржилися на це, ми навіть писали до Києва, - каже Human Rights Watch учитель, який також показав нам копію листа до регіональних органів влади, підписану десятками батьків і більшістю співробітників школи.⁸²

Через використання їхньої школи у військових цілях учнів перевели на програму дистанційного навчання.⁸³ "Тепер у нас це порочне коло, - пояснив один вчитель, - "Батьки кажуть, що вони повернуться [до села], якщо відкриється школа, а [місцева] адміністрація каже, що школа буде відкрита, коли повернуться сім'ї".

Після того, як військові звільнили школу, батьки, вчителі та учні працювали всі разом, щоб її прибрати. Коли Human Rights Watch відвідала школу, ми побачили фразу,

⁷⁹ Інтерв'ю Human Rights Watch з чотирьома вчителями школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

⁸⁰ Візит та інтерв'ю Human Rights Watch з учителем школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

⁸¹ Візит Human Rights Watch, Красногорівка, 8 листопада 2015 р.

⁸² Інтерв'ю Human Rights Watch з учителем школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 року; лист у дос'є Human Rights Watch.

⁸³ Інтерв'ю Human Rights Watch з чотирьома вчителями школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

написану на класній дошці, яку, як кажуть вчителі, написали учні: "Ура! Вони звільнили школу!"⁸⁴

Учителі в школі надали довгий список майна, розграбованого, поки їхню школу займали українські війська.⁸⁵ Він включав десять шкільних комп'ютерів; музичне обладнання, в тому числі мікрофони та динаміки; станки для роботи по металу; дві печі з їдальні; спортивний інвентар, в тому числі баскетбольні, волейбольні м'ячі, футбольні м'ячі та тренажери.⁸⁶ Але, мабуть, найбільше вразило під час візиту Human Rights Watch те, що було видно шкільні парти лише в тих двох класах, де вони були пригвинчені до підлоги.⁸⁷

За словами представника сфери освіти високого рівня, що відповідає за місто, школу № 1 у Красногорівці також використовували урядові війська.⁸⁸ Школа була помітно пошкоджена та, здавалося, постраждала щонайменше від одного прямого удару, хоча Human Rights Watch не вдалося увійти до школи або знайти представника школи, щоб обговорити ситуацію.

Авдіївський дитячий будинок

Коли Human Rights Watch відвідала Авдіївку 5 листопада 2015 року, було видно складені мішки з піском, що захищали головні ворота та вхід до дитячого будинку, та маскувальну сітку, розгорнуту між деревами та над ділянкою стіни.⁸⁹ Місцевий військовий адміністратор не дозволив Human Rights Watch увійти до дитячого будинку. Він сказав, що всередині все ще знаходяться солдати, та що всі 50 дітей, які жили там до війни, були в кінцевому рахунку переміщені.⁹⁰ Місцевий мешканець сказав, що під час боїв у зайнятий дитячий будинок "багато били", хоча Human Rights Watch не побачила якихось масштабних структурних пошкоджень із дороги.⁹¹

⁸⁴ Візит Human Rights Watch, 8 листопада 2015 р.

⁸⁵ Учителі кажуть, що вони мали доступ до школи після того, як її покинули ополченці та до приходу українських урядових сил, але не згадують що майно тоді вже пропало.

⁸⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch з чотирьома вчителями школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

⁸⁷ Візит Human Rights Watch до школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

⁸⁸ Інтерв'ю Human Rights Watch з посадовою особою, відповідальною за освіту, Оленою, 6 листопада 2015 р.

⁸⁹ Візит Human Rights Watch, 8 листопада 2015 р.

⁹⁰ Телефонна розмова Human Rights Watch з Малигіним Павлом Володимировичем, начальником військово-цивільної адміністрації Авдіївки, 8 листопада 2015 р.

⁹¹ Інтерв'ю Human Rights Watch із місцевим жителем, ім'я якого не розголошується на прохання респондента, 8 листопада 2015 р.

Школа-інтернат, Мар'їнка

Дитячий будинок в Мар'їнці також служив школою для дітей, що там знаходилися. Заступник мера Мар'їнки сказала, що в якийсь момент українські урядові сили почали використовувати дитячий будинок в якості бази та продовжували це робити станом на листопад 2015 року. Діти, які там жили, були переселені до Слов'янську. З міркувань безпеки заступник мера рекомендувала Human Rights Watch не відвідувати дитячий будинок. Вона також сказала, що вона сама також не змогла відвідати школу, але чула, що вона серйозно пошкоджена.⁹²

Школа № 2, Мар'їнка

Українські урядові сили вибили вхідні двері та використовували школу № 2 "кілька днів" на початку червня 2014 під час літніх канікул, за словами заступника мера і чиновника місцевого відділу освіти.⁹³ Місцевий чиновник відділу освіти, яка обговорювала з Human Rights Watch плачевний стан, в якому урядові війська залишили школу, згадала людські екскременти, що залишилися в школі.

⁹² Інтерв'ю Human Rights Watch із заступником мера, Тетяною Миколаївною, Мар'їнка, 7 листопада 2015 р.

⁹³ Інтерв'ю Human Rights Watch із заступником мера, Тетяною Миколаївною, та з чиновником місцевого відділу освіти, Мар'їнка, 7 листопада 2015 р.

IV. Вплив конфлікту на дітей і освіту

Без освіти

Згідно статті 53 Конституції України: "Кожен має право на освіту". Конституція також проголошує, що "повна загальна середня освіта є обов'язковою", і що держава несе відповідальність за забезпечення "доступності та безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах".⁹⁴

У деяких школах затяжні бойові дії призвели до припинення навчання протягом багатьох тижнів або місяців поспіль, у результаті чого діти відстають від своєї навчальної програми.

У Дебальцево в школі № 6, наприклад, де до конфлікту було 370 учнів, заняття переривалися декілька разів протягом конфлікту через інтенсивність бойових дій. Директор школи каже: "У вересні, жовтні та листопаді 2014 р. занять не було, школа була закрита. У середині грудня школа знову відкрилася та залишалася відкритою до зимових канікул [новорічних канікул]. Потім були кілька днів між 15 і 19 січня [коли школа була відкрита], а потім - активні бойові дії. Ми мали знову закритися. Протягом двох місяців не було ні електрики, ні опалення. Ми повинні були виживати - ми виживали, як тільки могли".⁹⁵

У школі № 1 у Щасті, де до конфлікту навчалися 500 учнів, але залишилося тільки 280, коли почався новий навчальний рік у вересні 2015 року, заняття були припинені в січні та лютому 2015 р.⁹⁶ "Ми, безумовно, бачили, як учні відстали в минулому році, - сказав директор школи Human Rights Watch, - І наздогнати з деяких предметів абсолютно неможливо. Але це не порівняти з тим, через що мали пройти діти".⁹⁷

⁹⁴ Конституція України 1996 року (з поправками 2014 року), ст. 53.

⁹⁵ Інтерв'ю Human Rights Watch з Сергієм Володимировичем, директором школи № 6, Дебальцево, 2 вересня 2015 р.

⁹⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch з Антоніною Анатоліївною, директором школи № 1, Щастя, 10 листопада 2015 р.

⁹⁷ Там само.

Так само близько 80 учнів школи № 1 у Попасній не мали жодних занять і ніяких альтернатив "протягом декількох місяців", згідно слів її директора, коли школа була закрита під час важких боїв з грудня 2014 р. по лютий 2015 р.⁹⁸

У деяких містах і селах, які відвідала Human Rights Watch, дошкільна освіта для дітей у віці від одного з половиною до шести років часто призупинялася, і не були доступні жодні альтернативи.

Дитячий садок № 3 "Ластівка" в Іловайську був закритий, коли українські солдати займали його в серпні 2014 р., і не відкрився після того, як снаряд впав на його дах, а інший пролетів через стіну, також в серпні 2014 року. Дитячий садок знову відкрився в жовтні 2014 року, але працював лише частково, коли Human Rights Watch відвідувала його у вересні 2015 року, при цьому більшість класів потребували ремонту через пошкодження, завдані атаками.⁹⁹

Дитячий садок "Маргаритка" в Попасній не відкривався з 18 липня 2014 року, і на момент візиту Human Rights Watch там усе ще завершувався ремонт пошкоджень, викликаних чотирьома снарядами, які впали на його підвір'я 29 листопада 2014 року. За словами директора дитячого садка, він мав відкритися 23 листопада 2015 року.¹⁰⁰

На момент візиту Human Rights Watch у листопаді 2015 р., чотири з семи дитячих садків в Авдіївці залишалися закритими через пошкодження в результаті конфлікту.¹⁰¹ Один дитячий садок, "Теремок", щойно відкрився після того, як було відновлено нормальне опалення.¹⁰² Він був закритий місцевим відділом освіти в серпні 2014 р. і залишався закритим протягом одного року та трьох місяців.

⁹⁸ Інтерв'ю Human Rights Watch з директором школи № 1, Попасна, 10 листопада 2015 р.

⁹⁹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Любов'ю Петрівною Строкіною, директором дитячого садку № 3, Іловайськ, 3 вересня 2015 р.

¹⁰⁰ Інтерв'ю Human Rights Watch з директором дитячого садка "Маргаритка", Попасна, 10 листопада 2015 р. Вартість ремонту становила близько 1 млн. гривень (43 000 дол. США).

¹⁰¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Оленою, місцевим чиновником відділу освіти, Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

¹⁰² Інтерв'ю Human Rights Watch з директором дитячого садка "Теремок", Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

Якість освіти

Дистанційне навчання

Численні школи в районах, що зазнали впливу конфлікту, перейшли або на дистанційне навчання, або поєднували заняття в класі та дистанційне навчання під час періодів інтенсивних бойових дій. Дистанційна освіта, як правило, полягала в тому, що викладачі давали завдання та збирали домашні завдання в школі або вдома в учнів, а потім за допомогою таких засобів, як телефон, електронна пошта та Skype виходили на зв'язок із учнями, щоб відповісти на питання.¹⁰³

Місцеві чиновники з обох сторін лінії зіткнення хвалили вчителів за їхню відданість продовженню процесу навчання, незважаючи на важкі умови. Тим не менше, як учні, так і викладачі визнавали, що якість освіти, яку діти отримували за допомогою дистанційного навчання, поступається якості освіти, яку вони отримують шляхом навчання в класі. Наслідки такого зниження якості освіти актуальні для випускників старших класів, які повинні скласти іспити до ВНЗ у кінці 2015-2016 навчального року.

Майже в усіх школах, які відвідала Human Rights Watch, учителі визнавали, що дистанційне навчання не дає такої ж якості, як звичайні заняття в класі, та що учні в результаті цього відстали. Кілька вчителів і учнів по обидва боки лінії зіткнення, а також представники органів освіти ДНР повідомили, що дистанційне навчання організувати складно через відсутність інтернету й електропостачання, а також комп'ютерної техніки.

Директор школи № 6 в Авдіївці сказав:

Ми, по суті, почали [2015 навчальний] рік, швидко пройшовши те, що мали вивчити в минулому році. Тому ми використовуємо цей час, щоб нагнати те, що мали пройти в минулому році. Вчителі затримуються, щоб допомогти учням, які відстали.¹⁰⁴

¹⁰³ Інтерв'ю Human Rights Watch з Вікторією Василівною, директором школи № 6, Авдіївка, 5 листопада 2015 року; Любов'ю Михайлівною, заступником директора, школа № 2, Авдіївка, 5 листопада, 2015 року; і з Ольгою Володимирівною, директором школи № 1, Мар'їнка, 7 листопада 2015 року.

¹⁰⁴ Інтерв'ю Human Rights Watch з Вікторією Валеріївною, директором школи № 6, Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

Анна Ю., 17-річна школярка, яка проходила дистанційне навчання з жовтня 2014 р. по лютий 2015 р. сказала, що їй було "дуже важко" навчатися, просто читаючи підручники та виконуючи завдання в них: "Одна справа, коли вчитель пояснює тобі, а інша - коли ти повинна зробити це сама".¹⁰⁵ "Це було нелегко, - сказав Міша А., 16 років, - тому що це, по суті, самоосвіта".¹⁰⁶

Учні, яких опитала Human Rights Watch, також сказали, що вони вчилися протягом меншої кількості годин кожного дня, коли мали дистанційну освіту, ніж коли були в школі. Оксана Ю., 17, яка описала навчання дистанційно, як "дуже важке", сказала, що вчилася в середньому три години на день.¹⁰⁷ Марк Г., 11, сказав, що він навчався три-чотири години на день, хоча йому сподобалося навчатися по телефону та спілкуватися з однокласниками в Контакте - російськомовній соціальній мережі.¹⁰⁸ Міша А., 16, сказав, що навчався "можливо, три години на день", а Вікторія Л., також 16, сказала, що вчилася три-чотири години на добу.¹⁰⁹

Батько, чий семирічний син мав пройти свій перший рік навчання за допомогою дистанційної освіти, повідомив Human Rights Watch: "Це було важко, тому що він був першокласником. Так, були приклади, як писати, та деяка базова математика, але це було дуже важко [застосувати]".¹¹⁰

Учитель з першого по четвертий класи сказала, що "відчувала труднощі", навчаючи своїх учнів за допомогою дистанційної освіти. "Ми придумали систему, коли учні приходили зі своїми підручниками по вівторках, а потім поверталися наступного тижня, і ми переглядали їхні завдання, а потім розробляли індивідуальний підхід, виходячи з цього".¹¹¹

¹⁰⁵ Інтерв'ю Human Rights Watch з Анною Ю. (ім'я не розголошується), 17, 5 листопада 2015 р.

¹⁰⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch із Мішею А., 16, 5 листопада 2015 р.

¹⁰⁷ Інтерв'ю Human Rights Watch з Оксаною Ю. (ім'я не розголошується), 17, 5 листопада 2015 р.

¹⁰⁸ Інтерв'ю Human Rights Watch із Марком Г., 11, 5 листопада 2015 р.

¹⁰⁹ Інтерв'ю Human Rights Watch із Мішею А., 16, і Вікторією Л., 9 листопада 2015 р.

¹¹⁰ Інтерв'ю Human Rights Watch із батьком, Кондрашівка, 9 листопада 2015 р.

¹¹¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Іриною Володимирівною, учителем 1-4 класів школи № 2, Мар'їнка, 7 листопада 2015 р.

Один директор школи повідомив Human Rights Watch: "Було важко з дистанційною освітою, тому що це не звичайна освіта... Іноді діти виконували роботу, а іноді вони не справлялися".¹¹²

Наслідки гостро відчули діти, які повинні були скласти національні іспити в Україні, щоб закінчити школу. Анна Ю., яка сподівається закінчити середню школу в 2016 році, повідомила Human Rights Watch:

Нам багато треба наздогнати в новому [шкільному] році. Весь вересень ми займалися повторенням, і можемо також залишатися після занять і просити додатковий час з важких предметів. Таким чином, ми починаємо о 8 ранку до 14:30, а потім до 4 вечора ми маємо додаткові заняття. Багато з нас так роблять. Це добровільно, але багато хто це робить... Але оскільки ми пропустили 10-й клас, нам буде дуже важко скласти іспити.¹¹³

"Я дуже, дуже, нервую, - сказав Міша А. щодо випускних іспитів у цьому році, - тому що це так важливо для мого майбутнього".¹¹⁴

Брак кваліфікованих учителів

Широкомасштабне переміщення не тільки дітей і їх батьків, а й учителів мало негативний вплив на якість освіти в районах, що постраждали від конфлікту. Наприклад, згідно директора єдиної школи в Кондрашівці в контрольованій урядом зоні регіону, багато викладачів поїхали під час конфлікту, а решта вчителів працюють понаднормово, щоб не зірвати навчальний процес:

Нам не вистачає вчителів. Усі наші вчителі мають працювати додаткові години за ту саму заробітну плату. Деякі з них також мають викладати предмети, що "межують" із їхніми предметами, наприклад, наша вчитель географії також викладає економіку. На деякі предмети, такі як

¹¹² Інтерв'ю Human Rights Watch з Людмилою Гаррисівною, директором школи № 2, Щастя, 10 листопада 2015 р.

¹¹³ Інтерв'ю Human Rights Watch з Анною Ю. (ім'я не розголошується), 17, 5 листопада 2015 р.

¹¹⁴ Інтерв'ю Human Rights Watch із Мішею А., 16, 9 листопада 2015 р.

образотворче мистецтво, нам довелося найняти людей, які не мають необхідної кваліфікації.¹¹⁵

Аналогічним чином, за словами директора школи № 3 в Красногорівці, 11 з 16 вчителів школи поїхали під час конфлікту та не повернулися.¹¹⁶ Школа, яка, як зазначалося вище, не відновила роботу через пошкодження, пов'язані з конфліктом, є єдиною україномовною школою в місті. Якщо школа відкриється, їй необхідно буде найняти кваліфікованих вчителів, які можуть викладати українською мовою, щоб не порушити якість дитячої освіти.

Директор школи № 14 в Іловайську, що знаходиться під контролем ополченців: "Троє з наших викладачів поїхали через війну. Колишній директор школи, якому 75 років та який пішов на пенсію, повернувся до школи, щоб підтримати нас, і викладає географію та біологію".¹¹⁷

На зустрічі з Human Rights Watch міністр освіти, призначена ДНР, сказала, що посадові особи в сфері освіти, які працюють на ДНР, не "стимулюють" повернення тих вчителів, які втекли на контрольовані урядом території під час інтенсивних бойових дій, а потім захотіли повернутися до районів під контролем ополченців. "Ми не можемо їм більше довіряти, бо вони поїхали. Їм тут не раді", - сказала вона.¹¹⁸

Та ж представниця освіти ДНР також дала зрозуміти, що влада ДНР не зацікавлена в розвитку системи освіти, яка дозволила б випускникам продовжити своє навчання за межами контрольованих ополченцями районів України. Вона зазначила:

На початку навчального року [2014] ми сказали всім нашим дітям: ви залишилися тут, і зараз ви повинні бути готові до повної ізоляції. І може, ми не дамо вам можливість поїхати навчатися до Європи, коли ви

¹¹⁵ Інтерв'ю Human Rights Watch з директором школи в Кондрашівці, 9 листопада 2015 р.

¹¹⁶ Інтерв'ю Human Rights Watch з Ніною Миколаївною Юрченко, директором школи № 3, Красногорівка, 5 листопада 2015 р.

¹¹⁷ Інтерв'ю Human Rights Watch з Ольгою Віталіївною Кіряк, директором школи № 14, Іловайськ, 3 вересня 2015 р.

¹¹⁸ Інтерв'ю Human Rights Watch з Ларисою Петрівною Поляковою, призначеною ДНР міністром освіти, 1 вересня 2015 р.

закінчите школу. Але в будь-якому випадку хто цього захоче? Західна система освіти прогнила... вона руйнує здатність мислити.¹¹⁹

Переповненість

Усе більше сімей повертаються до районів Донецької та Луганської областей, що зазнали впливу конфлікту, з того моменту, як бойові дії почали затихати, проте багато шкіл залишаються закритими. Місцева влада злила класи учнів із ще закритих шкіл з класами в школах, які працюють. Це може призвести до переповненості.

Наприклад, в Красногорівці школа № 5 прийняла учнів із чотирьох інших шкіл міста. Для того, щоб впоратися з переповненістю, школа перейшла на дві зміни: перша з 8 ранку до 11:55, а друга - з 12 до 15:45.¹²⁰ У результаті, класні години були скорочені порівняно зі звичайним графіком з 8:30 ранку до 2 годин дня. Це становить чисту втрату в 90 хвилин занять щодня.

У Красногорівці в школі № 5 деякі учні використовують хол як класи через переповненість. Адміністрація школи встановила книжкові шафи, щоб розділити простір на різні класи. Через те, що справжніх стін немає, можна одночасно почути, як декілька вчителів навчають свої різні класи, що створює галас і відволікає.¹²¹

Як зазначалося вище, школа № 2 в Станиці Луганській була повністю зруйнована в 2014 році. Учні школи з 1 по 6 класи в даний час відвідують заняття в будівлі сусіднього дитячого садку. Класи з 7 по 11 відвідують заняття в невеликому одноповерховому будинку, що раніше був редакцією газети. Обом будівлям бракує навчальних приміщень, які були доступні в школі № 2, включаючи спортивний зал, комп'ютерний зал, принтер та екран для проектору, а також обладнаної лабораторії з фізики та хімії.

122

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Інтерв'ю Human Rights Watch із трьома вчителями, школа № 5, і з Ольгою Володимирівною Мішутіною, директором школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

¹²¹ Інтерв'ю Human Rights Watch з чотирьома вчителями школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

¹²² Інтерв'ю Human Rights Watch з Оленою Вікторівною, директором школи № 2, та Юлією Л., 16, Станиця Луганська, 9 листопада 2014 р.

"Я можу сказати, що це нам дуже важко, - сказала заступник директора школи, - Усе більше й більше дітей повертаються, і ми буквально не маємо для них місця".¹²³

Жителі села Степанівка в контрольованому ополченцями районі Донецької області також описують проблему переповненості. Вони сказали, що більшість дітей поїхали зі своїми батьками, коли був пік боїв, але все більше й більше сімей повертаються щотижня. Оскільки сільська школа була настільки пошкоджена, діти почали 2015 навчальний рік у громадському центрі села, який занадто малий, щоб умістити всіх дітей, особливо з урахуванням того, скільки їх поверталось після припинення вогню в вересні 2015 р.¹²⁴

Доступ до шкіл

Діти, що перетинають лінію зіткнення, щоб відвідувати школу

Деякі батьки, які живуть в утримуваних ополченцями районах, відправляють своїх дітей до шкіл у районах, що знаходяться під контролем уряду. Вони роблять це з різних причин, серед яких той факт, що українська влада не визнає шкільних атестатів, дипломів або будь-яких інших документів, виданих ДНР і ЛНР.¹²⁵

Для дітей, які змушені регулярно перетинати лінію зіткнення, щоб відвідувати школу, така подорож є тривалою та небезпечною.

Через обмеження на поїздки, введені урядом у січні 2015 р., така подорож забирає багато часу.¹²⁶ Український уряд вимагає, щоб людина, яка переїжджає, отримала

¹²³ Інтерв'ю Human Rights Watch з Оленою Вікторівною, директором школи № 2, Станиця Луганська, 9 листопада 2014 р.

¹²⁴ Інтерв'ю Human Rights Watch з "Анною" та "Валерією", бібліотека Степанівки, 3 вересня 2015 р.

¹²⁵ Україна не визнає документи, видані владою ополченців у ДНР або ЛНР. Згідно наказу Міністерства освіти та науки 1/9-535 від жовтня 2015 року: "[Б]удь-які заяви і дії терористичних організацій, спрямовані на імітацію "навчального процесу" є юридично нікчемними й не визнаються", а будь-які документи про освіту, видані "окупаційними структурами в Криму, Луганській та Донецькій областях, не мають юридичної сили. Жодного «визнання», «нострифікації», «обміну» таких «документів» тощо з боку Міністерства освіти і науки, інших органів державної влади України та зарубіжних країн не буде". Варіанти вищої, університетської освіти для випускників середніх шкіл у контрольованих ополченцями районах, таким чином, обмежені продовженням навчання в навчальних закладах ДНР або ЛНР чи виїздом до Росії, що визнає шкільні атестати, видані ополченцями. Випускники середніх шкіл у контрольованих ополченцями районах, які вирішили вступити до університетів в районах, контрольованих урядом, повинні зареєструватися для складання іспитів в Україні та пройти випускні іспити, щоб отримати український атестат середньої школи. В інтерв'ю Human Rights Watch 1 вересня 2015 року Лариса Петрівна Полякова, міністр освіти, призначена ДНР, сказала, що з 18 000 випускників шкіл у ДНР в 2015 році 14934 учні продовжили вищу освіту в коледжах і університетах ДНР, і плата за їхнє навчання покривається за рахунок бюджету ДНР. Сімсот тридцять студентів поїхали до університетів у Росії.

¹²⁶ Див. вище, Вступна інформація.

спеціальну перепустку, щоб перетнути лінію зіткнення між районами, що контролюються урядом, та тими, що не контролюються. Коли Human Rights Watch здійснювала свій візит у вересні та листопаді, на контрольно-пропускних пунктах були істотні затримки, довгі черги автомобілів чекали протягом кількох годин, щоб перетнути лінію зіткнення. Ця подорож часто небезпечна через підвищений ризик спорадичних обстрілів і боєприпасів, що не розірвалися (НРБ).

Наприклад, 14 дітей із контрольованого ополченнями Донецька були переведені до школи № 1 у контрольованій урядом Мар'їнці в 30 кілометрах від Донецька. У листопаді 2015 р. директор школи повідомив Human Rights Watch:

У нас є учні, які отримали свої перепустки та регулярно сюди приїжджають. Наприклад, є один учень із Трудовська [Донецьк], його мати та батько приводили його сюди щодня. Подорож на автомобілі [з Мар'їнки до Донецька] забирала 30 хвилин, тепер вона в кращому випадку займає день. Вони більше не можуть їздити щодня через черги та небезпеку від бойових дій, але вони досі приїжджають принаймні двічі на тиждень. Якщо вони приїжджають на вихідні, ми намагаємося влаштувати їх і проводити індивідуальні заняття на вихідних. У нас 14 учнів із Донецька, які вчаться таким чином. Це небезпечно та важко, але батьки не бачать ніяких інших варіантів.¹²⁷

Директор школи додав, що більшість другорядних доріг, які місцеві мешканці використовували в минулому як короткі шляхи, заміновані.

Проблеми з транспортом

Учні сільської школи в Нікішиному, яка була практично знищена в ході бойових дій у лютому 2015 року, почали 2015 навчальний рік у вересні в школі села Петропавлівка за 12 кілометрів. Жителі села й адміністратор Нікішиного повідомили Human Rights Watch, що не забезпечено ніякого транспорту для учнів, щоб вони їздили до Петропавлівки, та що батьки учнів, збіднілі через війну, стикаються з серйозними проблемами щодо того, як кожного дня доставляти своїх дітей до школи.¹²⁸

¹²⁷ Інтерв'ю Human Rights Watch з Ольгою Володимирівною, директором школи № 1, Мар'їнка, 7 листопада 2015 р.

¹²⁸ Інтерв'ю Human Rights Watch з місцевими мешканцями та Наталією, чиновником у Нікішиному, 2 вересня 2015 р.

Єдині дві школи в контрольованому ополченцями Вуглегірську (школа № 41 і школа № 42) були серйозно пошкоджені в ході бойових дій. У період з лютого по вересень 2015 року обидві школи були в основному закриті, а діти повинні були їхати до шкіл в Єнакієвому, приблизно за 12 кілометрів.¹²⁹ Школа № 41 частково відновила роботу у вересні 2015 р. Школа № 42 не відкрилася через пошкодження та була об'єднана зі школою № 41. Діти та батьки зі школи № 42 переважно вирішили не відвідувати школу № 41 з політичних причин. Натомість вони продовжують їздити до Єнакієвого. Директор пояснив:

Більшість батьків не хочуть відправляти своїх дітей до [школи №] 41, тому що вони відмовилися дозволити ополченцям провести всередині школи референдум [у травні 2014 р.]. А діти просто хочуть повернутися до своєї школи.¹³⁰

Учні в школі № 4 на околиці Красногорівки тепер мають їздити до школи № 5 за декілька кілометрів, поки їхня школа чекає ремонту через пошкодження, нанесені, коли збройні сили використовували її протягом 2014-2015 навчального року. На думку декількох учителів школи молодші діти зазнають труднощів через таку відстань, а в погану погоду деякі учні просто не їдуть.¹³¹

Втрата опалення як перешкода для навчання

В Україні дуже холодні зими, коли середня температура навіть протягом дня падає нижче нуля. Пошкодження міської системи газопостачання, викликані конфліктом, залишили багато шкіл без опалення, достатнього, щоб проводити заняття.¹³²

Коли Human Rights Watch відвідала в Красногорівці школу № 5 в листопаді 2015 року, на дворі було 8 градусів за Цельсієм, і всі вчителі були одягнені в товсті пальта, адже в школі не було опалення. Школа подовжила осінні канікули, поки встановлювали

¹²⁹ Інтерв'ю Human Rights Watch з Наталією Валеріївною, директором школи № 42, Вуглегірськ, 2 вересня 2015 р.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Візит та інтерв'ю Human Rights Watch з учителем школи № 4, Красногорівка, 6 листопада 2015 р.

¹³² Інтерв'ю Human Rights Watch із Вікторією Василівною, директором школи № 6, і з директором дитячого садка "Теремок", Авдіївка, 5 листопада 2015 р.

систему опалення на вугіллі на заміну колишній системі газового опалення, яка не працює через збій системи газопостачання в місті через конфлікт.

Коли міське газопостачання було порушене в результаті конфлікту в Мар'їнці, школа № 1 втратила своє звичайне джерело тепла. Замість нього вони перейшли на електричні обігрівачі в кожній класній кімнаті, а учні носять теплий одяг і роблять перерви, щоб вийти до шкільного коридору та зробити вправи, щоб розігрітися. У холодні дні школа або скорочує заняття, або розпускає учнів. А коли Human Rights Watch відвідувала школу, вона подовжила осінні свята на ще один тиждень, поки встановлювали систему опалення вуглем.¹³³ Школа № 2 так само мала продовжити осінні канікули в 2015 р. принаймні ще на один тиждень через холод, у той час як адміністрація школи докладала зусиль, щоб встановити систему опалення вугіллям.¹³⁴ Під час 2014-2015 навчального року, втім, заняття іноді скорочували до всього лише 20 хвилин або взагалі скасовували протягом холодних місяців.¹³⁵

¹³³ Інтерв'ю Human Rights Watch з Ольгою Володимирівною, директором школи № 1, Мар'їнка, 7 листопада 2015 р.

¹³⁴ Інтерв'ю Human Rights Watch з Іриною Володимирівною, учителем української мови школи № 2, Мар'їнка, 7 листопада 2015 р.

¹³⁵ Там само.

V. Правовий захист шкіл і освіти

Українське законодавство, право в ситуації збройних конфліктів і міжнародне право в галузі прав людини включають положення, що застосовуються до захисту шкіл від нападів і використання для військових цілей.

Українське національне законодавство

Право на освіту

Згідно статті Конституції України: "Кожен має право на освіту".¹³⁶ Конституція також проголошує, що "повна загальна середня освіта є обов'язковою", і що держава несе відповідальність за забезпечення "доступності та безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах".¹³⁷ Громадянам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах.¹³⁸ Закон України "Про освіту" зобов'язує державу гарантувати право всіх учнів "на безпечні та нешкідливі умови навчання".¹³⁹

Захист під час збройного конфлікту

"Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України" наголошує на тому, що "атаки можуть бути спрямовані лише проти конкретних військових об'єктів".¹⁴⁰ Вони визначаються як "будь-який об'єкт, який через свій характер, місцезнаходження, призначення чи використання робить ефективний внесок у воєнні дії і повне або часткове руйнування... за існуючих в даний момент умов, надає певну воєнну перевагу".¹⁴¹ Керівництво прямо говориться, що "військові об'єкти" включають "об'єкти (такі як... будівлі...), що використовуються або

¹³⁶ Конституція України, ст. 53.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Там само.

¹³⁹ Закон "Про освіту", 23 травня 1991 р., ст. 51(1).

¹⁴⁰ "Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України", 11 вересня 2004 року, розд. 2.3.3.1.

¹⁴¹ Там само, розд. 1.2.45.

підготовлені для використання у військових цілях".¹⁴² Утім, керівництво попереджає, що "воєнний об'єкт повинен бути розпізнаним, для його ураження слід мати чіткі дані цілевказання".¹⁴³ Керівництво також стверджує, що "у разі сумніву в тому, чи не використовується цивільний об'єкт у воєнних цілях, він вважається цивільним".¹⁴⁴

У керівництві також говориться, що серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права є "здійснення нападу невибіркового характеру, коли відомо, що це стане причиною надмірних людських втрат серед цивільного населення і спричинить збиток цивільним об'єктам",¹⁴⁵ і зазначає, що "під час ведення воєнних дій у місті... особливу увагу слід приділяти недопущенню перетворення цивільного населення в об'єкти нападу та здійснення нападів невибіркового характеру".¹⁴⁶

Керівництво наголошує, що при веденні оборонних дій "оборону слід організовувати, головним чином, поза густозаселеними районами",¹⁴⁷ і що "цивільних осіб та цивільні об'єкти слід вивести із розташування воєнних об'єктів. З цією метою командувачі, командири (начальники) повинні вжити всіх заходів щодо організації взаємодії із цивільною владою. Переміщення цивільних осіб із районів, що розташовані поблизу воєнних об'єктів, бажано здійснювати у знайомі їм райони, які не становлять для них небезпеки".¹⁴⁸

Важливо відзначити, що українське керівництво з міжнародного гуманітарного права говорить: "Щодо дітей міжнародне гуманітарне право передбачає: забезпечення їм права на отримання освіти".¹⁴⁹

Згідно Кримінального кодексу України "порушення правил ведення війни, визнаних міжнародними документами, згода на обов'язковість яких надана [парламентом] України,... карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років".¹⁵⁰

¹⁴² Там само, розд. 1.2.45.

¹⁴³ Там само, розд. 2.3.3.1.

¹⁴⁴ Там само, розд. 1.2.46.

¹⁴⁵ Там само, розд. 1.8.5.

¹⁴⁶ Там само, розд. 2.3.5.1.

¹⁴⁷ Там само, розд. 2.3.2.1.

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ Там само, розд. 1.4.11.

¹⁵⁰ Кримінальний кодекс, ст. 348.

Право збройних конфліктів (міжнародне гуманітарне право)

Захист шкіл

Право збройних конфліктів (також відоме як міжнародне гуманітарне право) представлене набором законів, які регулюють поведінку в міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах. Згідно Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій, що застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів, "основоположною гарантією" є те, що діти повинні здобувати освіту відповідно до побажань їхніх батьків.¹⁵¹

Школи, як правило, є цивільними об'єктами та, як такі, не повинні бути об'єктом нападу, якщо вони не стануть законними військовими об'єктами.¹⁵² Навмисно спрямовувати напади на школи, коли вони не є законними військовими об'єктами є військовим злочином. У разі сумнівів, чи школа фактично використовується для ведення воєнних дій, робиться припущення, що вона так не використовується.¹⁵³

Право збройних конфліктів вимагає, щоб сторони конфлікту вжили заходів обережності щодо впливів нападу. Тією мірою, якою школи є цивільними об'єктами, сторони, що перебувають у конфлікті, максимально можливою мірою: а) уникають розміщення воєнних об'єктів у густонаселених районах або поблизу них, де найчастіше розташовані школи; б) прагнуть вивести цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти, що перебувають під їхнім контролем, із районів, розміщених поблизу воєнних об'єктів; с) вживають інших необхідних запобіжних заходів щодо захисту шкіл, що перебувають під їхнім контролем, від небезпек, що виникають у результаті воєнних операцій.¹⁵⁴

¹⁵¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів (Додатковий протокол II), 1125 U.N.T.S. 609, вступив у дію з 7 грудня 1978 року, ст. 4(3)(a).

¹⁵² Див. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Додатковий протокол I), прийнятий 8 червня 1977 р., 1125 U.N.T.S. 3, вступив у дію з 7 грудня 1978 року, ст. 52(1). Це правило також є складовою звичайного права міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. Див. Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), звичайне міжнародне гуманітарне право, (Кембридж: Cambridge University Press, 2005), статті 9 та 10.

¹⁵³ Див. Додатковий протокол I, ст. 52(3). Принцип презумпції цивільного характеру в разі сумнівів також міститься в виправленому Протоколі II до Конвенції про застосування конкретних видів звичайної зброї.

¹⁵⁴ Див. Додатковий протокол I, ст. 58(a), (b) і (c). Ці правила також є складовою звичайного права. Див. МКЧХ, Звичайне міжнародне гуманітарне право, ст. 22-24. Див. також МТКЮ, рішення у справі *Купрешкіч і ін.*, Судова палата, 14 січня 2000 р., розд. 524-525.

Тому перетворення школи на військовий об'єкт (наприклад, шляхом використання її в якості казарми) піддає її можливим атакам із боку противника, які можуть бути правомірними відповідно до права збройних конфліктів. Розміщення військових цілей (військовий танк, наприклад) у шкільному дворі також збільшує ризик того, що школа зазнає побічної шкоди від нападу на ці прилеглі військові об'єкти, який може бути законним відповідно до права збройних конфліктів.

Школи також окремо захищені в якості культурних цінностей відповідно до звичаєвого правом, і кожна зі сторін конфлікту повинна поважати та захищати будівлі, призначені для навчання, які входять в сферу культурних цінностей.¹⁵⁵ Це передбачає обов'язок особливо ретельного піклування про те, щоб уникати пошкодження будівель, призначених для навчання (якщо вони не є військовими об'єктами), а також заборону захоплення або знищення, умисного пошкодження установ, що займаються освітою.¹⁵⁶

Також необхідно брати до уваги інші відповідні правила та принципи права збройних конфліктів. Серед них - спеціальний захист дітей.¹⁵⁷ Якщо навчальні заклади повністю або частково використовуються у військових цілях, життя та фізична безпека дітей можуть піддаватися ризику, а доступ до освіти буде обмежений або навіть неможливий або тому, що діти не зможуть ходити до школи через страх бути вбитим або постраждати в результаті нападу протиборчих сил, або тому, що вони позбавлені свого звичайного навчального корпусу.

Міжнародне законодавство про права людини

Міжнародне законодавство про права людини застосовується безперервно, беручи до уваги законні відступи. Низка міжнародних правових норм в області прав людини мають відношення до питання військового використання шкіл.

¹⁵⁵ МКЧХ, Звичайне міжнародне гуманітарне право, ст. 38-40. Є цілий ряд національних законів і військових статутів, які включають освітні установи до категорії об'єктів, що користуються особливим захистом поряд з іншими культурними об'єктами.

¹⁵⁶ Там само. Див. також Положення про закони та звичаї сухопутної війни, що додається до четвертої Гаазької конвенції від 18 жовтня 1907 року (Гаазького положення 1907 р.), ст. 56.

¹⁵⁷ Щодо спеціального захисту, що надається дітям у збройних конфліктах, див. Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни (четверта Женевська конвенція), прийняту 12 серпня 1949 року, 75 U.N.T.S. 287, вступила в дію з 21 жовтня 1950 року, ст. 14, 17, 23, 24, 38, 50, 82, 89, 94, 132; Додатковий протокол I, ст. 70, 77, 78; Додатковий протокол II, ст. 4 і 6.

Міжнародне право в сфері прав людини гарантує учням, учителям, науковцям і всім співробітникам-освітянам право на життя, особисту свободу та безпеку.¹⁵⁸ Держави також повинні забезпечити на максимально можливому рівні виживання та здоровий розвиток дітей.¹⁵⁹

Будучи дітьми учні віком до 18 років отримують особливий захист відповідно до міжнародного права в галузі прав людини. Відповідно до Конвенції про права дитини (КПД), у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, чи здійснюються вони державними, чи приватними установами соціального захисту, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першорядне значення має надаватися "кращим інтересам дитини".¹⁶⁰

Кожна людина має право на освіту.¹⁶¹ З метою забезпечення повного здійснення цього права держави повинні зробити початкову освіту обов'язковою та безкоштовною для всіх; середню освіту - загальнодоступною та доступною для всіх; а вищу освіту - однаково доступною для всіх на основі їхніх здібностей.¹⁶² Матеріальні умови викладацького персоналу повинні постійно поліпшуватися.¹⁶³ Держави також повинні вживати заходів для сприяння регулярному відвіданню дітьми шкіл і скорочення рівня відрахувань дітей.¹⁶⁴ Щодо дітей держави вживають таких заходів максимально можливо в межах наявних у них ресурсів та, в разі необхідності, в межах міжнародного співробітництва.¹⁶⁵

¹⁵⁸ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), ухвалений 10 грудня 1948 року, Рез. ГА 217А (III), док. ООН А. 810 у 71 (1948), ст. 6, 9 і 10.

¹⁵⁹ Конвенція про права дитини (КПД), прийнята 20 листопада 1989 р., Рез. ГА 44 44/25, annex, 44 .U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 5, U.N. Doc A/54/49 (Vol.1) (2000), вступила в силу 22 грудня 2000 р., ст. 6.

¹⁶⁰ КПД, ст. 3(1).

¹⁶¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), ухвалений 16 грудня 1966 року, Рез. ГА 2200А (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 49, U.N. Doc. A/6316 (1966), 993 U.N.T.S. 3, вступив у дію з 3 січня 1976 року, ст. 13; і КПД, ст. 28.

¹⁶² МПЕСКП, ст. 13(2)(а)-(d); і КПД, ст. 28(а)-(d).

¹⁶³ МПЕСКП, ст. 13(е).

¹⁶⁴ КПД, ст. 28(е).

¹⁶⁵ КПД, ст. 4.

Конвенція про права дитини (КПД), один з основних міжнародних договорів, які гарантують право на освіту для дітей, не містить положень щодо відступів або призупинення.¹⁶⁶

Міжнародне керівництво

У червні 2015 року Рада безпеки Організації Об'єднаних Націй висловила "глибоку стурбованість тим, що військове використання шкіл з порушенням відповідних норм міжнародного права може зробити школи законними об'єктами нападу, тим самим ставлячи під загрозу безпеку дітей, і в цьому зв'язку закликає Держави-члени вжити конкретних заходів, щоб запобігти такому використанню шкіл збройними силами та озброєними групами".¹⁶⁷

Раніше, в 2011 році, Рада безпеки одноголосно проголосувала за заклик до всіх сторін збройного конфлікту утримуватися від дій, які перешкоджають доступу дітей до освіти, та просила Генерального секретаря ООН організувати моніторинг і доповідь Раді з питання про військове використання шкіл.¹⁶⁸

Низка урядових збройних сил і деякі недержавні збройні групи розробили військові накази або доктрини, які чітко обумовлюють захист шкіл від військового використання, в тому числі містять прямі заборони на використання шкіл для військових цілей.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Аналогічним чином МПЕСКП не передбачає положень про відступи; однак стаття 4 дозволяє державам обмежувати права, коли дії заборонені законом, тією мірою, доки це сумісно з природою права та з метою просування загального суспільного добробуту. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав зазначив, що в зв'язку з правом на освіту "[Стаття 4] в першу чергу призначена для захисту прав осіб, а не дозволу вводити обмеження з боку Держави. Отже, Держава-учасниця, яка закриває університет або інший навчальний заклад з таких причин, як національна безпека... має зобов'язання обґрунтувати вжиття такого серйозного заходу по відношенню до кожного з елементів, визначених у статті 4". Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, Зауваження загального порядку № 13-Право на освіту, (1999), U.N. Doc. E/C.12/1999/10 (1999), п. 42".

¹⁶⁷ Резолюція Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй 2143 (2015), S/RES/2143 (2015), п. 18.

¹⁶⁸ Резолюція Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй 1998 (2011), S/RES/1998 (2011), п. 4.

¹⁶⁹ Див., наприклад, Колумбія: Головнокомандувач збройних сил, наказ від 6 липня 2010 року, офіційний документ №2010124005981/CGFM-CGING-25.11 ("З огляду на норми міжнародного гуманітарного права вважається грубим порушенням принципу розрізнення та принципу обережності під час нападів а, отже, серйозним недоліком, якщо командир займає чи дозволяє своїм загонам займати... такі державні установи, як навчальні заклади"). Демократична Республіка Конго: Міністерська директива щодо виконання Плану дій, Міністерство оборони, роззброєння та ветерани, №VPM/MDNAC/CAB/0909/2013, 3 травня 2013 р. ("усі винні в одному з наступних недоліків зазнають серйозних кримінальних і дисциплінарних санкцій: ... Напади на школи... реквізиція шкіл... у військових цілях, руйнування шкільних приміщень"); Філіппіни: Лист-директива Збройних сил Філіппін № 34, GHQ AFP, 24 листопада 2009 року ("Весь персонал [Збройних сил Філіппін] повинен суворо дотримуватися та поважати наступне: ... Базова інфраструктура, така як школи, лікарні та медичні установи, не повинна використовуватися для військових цілей, таких як командні пункти, казарми, загоны та склади"); Польща: Закон "Про розміщення Збройних сил Польщі", № 86, п. 433, 22 червня 1995 року,

"Керівні принципи щодо захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту" були результатом консультацій між експертами-представниками міністерств закордонних справ, оборони, освіти та збройних сил із 14 країн Африки, Північної та Південної Америки, Азії, Європи та Близького Сходу, а також представниками правозахисних та гуманітарних організацій.¹⁷⁰ Ці країни включали як держави-членів НАТО, так і країни, що розвиваються, які переживали чи все ще переживають збройні конфлікти. Керівні принципи були вироблені для використання всіма сторонами збройного конфлікту, як державними, так і недержавними збройними групами. Керівні принципи були укладені в межах процесу під керівництвом Норвегії та Аргентини та були випущені 16 грудня 2014 року.

Керівні принципи не є юридично обов'язковими як такі, але вони спираються на існуючі зобов'язання в межах міжнародного права збройного конфлікту та міжнародного права в галузі прав людини. Спираючись також на існуючі приклади належної практики, що вже застосовується деякими сторонами в збройних конфліктах, Керівні принципи відображають те, що практично досяжно, та визнають, що сторони збройного конфлікту незмінно стикаються з важкими дилемами, які потребують практичних рішень.

Керівні принципи починаються загальним застереженням: "Сторонам збройного конфлікту наполегливо рекомендується не використовувати школи та університети у будь-яких цілях, спрямованих на підтримку військової діяльності. Незважаючи на те, що певні способи використання не суперечать законам збройного конфлікту, всі сторони повинні докладати зусиль для уникнення загрози безпеці учнів та студентів".¹⁷¹ Керівні принципи представляють шість принципів відповідальної практики (див. Додаток II).

Країни можуть схвалити Керівні принципи та зобов'язатися їх використовувати, приєднавшись до Декларації 2143 (див. Додаток I), яка була відкрита 29 травня 2015

з поправками, глава 7, ст. 64(1) ("Наступні типи нерухомості не підлягають тимчасовому розквартируванню: ...приміщення вищих навчальних закладів...").

¹⁷⁰ Глобальна коаліція по захисту освіти від нападів, *Керівні принципи щодо захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту*, 18 березня 2014 року, <http://protectingeducation.org/guidelines> (доступ 18 вересня 2015 р.).

¹⁷¹ Там само, Преамбула.

року. Станом на жовтень 2015 року 51 країна приєдналася до Декларації і тим самим схвалила Керівні принципи.

Подяка

Цю доповідь розробила та склала Юлія Горбунова, дослідник по Україні Human Rights Watch у Європі та Центральній Азії, за участі Біда Шеппарда, заступника директора підрозділу з прав дитини Human Rights Watch. Додаткове дослідження проводили Таня Локшина, старший дослідник відділення в Європі та Центральній Азії, та Оле Солванг, заступник директора підрозділу Human Rights Watch із надзвичайних ситуацій.

Доповідь редагувала: Рейчел Денбер, заступник директора відділення в Європі та Центральній Азії. Бід Шеппард і Таня Локшина також переглядали доповідь. Ешлінг Рейді, старший юрисконсульт, забезпечив правову експертизу, а Том Портеус, заступник директора з програм, провів програмний огляд. Філіп Дам, директор з адвокаційної діяльності відділення в Європі та Центральній Азії, та Акшай Кумар, заступник директора із представництва в Організації Об'єднаних Націй, надали фахові відгуки. Бід Шеппард і Ешлінг Рейді також зробили внесок до правового аналізу в доповіді.

Веніамін Гейнбіхнер, Наталія Естемірова, співробітники у відділенні в Європі та Центральній Азії, а також Жозефін Єтлін, інтерн, провели додаткове документальне дослідження для доповіді. Переклад українською мовою зробила Ганна Стембовська. Переклад російською мовою зробив Ігор Гербич, позаштатний перекладач відділення в Європі та Центральній Азії.

Допомогу в підготовці публікації надала Кетрін Зер, співробітник відділення в Європі та Центральній Азії. Макет, графіка та підготовка до друку: Грейс Чой, директор із публікацій; Олівія Хантер, фото та публікації; та Фіцрой Гепкінз, керівник із підготовки до друку.

Human Rights Watch висловлює подяку свідкам та іншим особам, які погодилися надати свідчення й іншу інформацію для даної доповіді. Human Rights Watch висловлює подяку ПЦ "Меморіал" за щедрий обмін інформацією та даними, отриманими в ході їхнього дослідницької місії в східній Україні.

Додаток І: Декларація про безпеку шкіл

Декларація про безпеку шкіл

Вплив збройних конфліктів на освіту породив цілий ряд гуманітарних та соціальних проблем. У всьому світі школи та університети зазнають бомбардувань, обстрілів та підпалів. Дітей, вчителів та викладачів вбивають, травмують, викрадають або безпідставно затримують. Крім того, сторони збройних конфліктів використовують освітні установи у якості баз, казарм або центрів затримання. Такі дії завдають шкоду учням, студентам та педагогічному персоналу, позбавляють величезну кількість дітей та студентів їх права на освіту, таким чином руйнуючи фундамент, на якому громади будують своє майбутнє. У багатьох країнах збройні конфлікти продовжують руйнувати не тільки шкільну інфраструктуру, але й надії та прагнення цілих поколінь.

Напади на освітні установи включають насильство проти учнів, студентів та працівників освітньої галузі. Напад та загрози нападу можуть спричинити серйозну і довготривалу шкоду окремим особам та цілим спільнотам. Це може призвести до зниження доступу до освіти. Функціонування освітніх установ може бути припинене, а педагогічний склад та студенти волітимуть триматися подалі від загрози власній безпеці. Напади на школи та університети використовуються для розпалювання нетерпимості, породжують відчуження, стають основою для майбутньої гендерної дискримінації, створюючи перешкоди для навчання дівчат; вони увічнюють конфлікт між спільнотами, обмежують культурне розмаїття, позбавляють людей академічних свобод та прав на створення асоціацій. У місцях, де освітні установи використовуються у військових цілях, збільшується ризик вербування дітей збройними сторонами та ризик зазнавання дітьми сексуального насильства та експлуатації. І це, зокрема, може збільшити імовірність нападу на освітню установу.

На противагу цьому, освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації; пропонуючи чіткий розклад та стабільність, вона може полегшити психологічний вплив збройного конфлікту та забезпечити доступ до інших життєво важливих послуг. Чутлива до конфлікту освіта дозволяє уникнути конфронтації та сприяє зміцненню миру. Освіта є основоположним елементом розвитку та повної

реалізації прав і свобод людини. Ми зробимо все можливе, щоб освітні установи стали безпечними.

Ми вітаємо ініціативи окремих держав заохочувати і захищати право на освіту, а також сприяти продовженню освіти в ситуаціях збройного конфлікту. Продовження освіти може забезпечити людей життєво важливою інформацією про здоров'я, а також рекомендаціями про конкретні ризики в суспільствах, що знаходяться у стані збройного конфлікту.

Ми високо оцінюємо роботу Ради Безпеки ООН з питання становища дітей в умовах збройних конфліктів і визнаємо важливість механізму моніторингу та звітності щодо грубих порушень прав дітей в умовах збройного конфлікту. Ми підкреслюємо важливість резолюції Ради Безпеки 1998 (2011) і 2143 (2014), яка, зокрема, закликає всі сторони збройного конфлікту утримуватися від дій, які перешкоджають доступу дітей до освіти, а також закликає держави-члени розглянути конкретні заходи щодо обмеження використання шкіл збройними силами та озброєними недержавними формуваннями із порушенням застосовних норм міжнародного права.

Ми вітаємо подальше формування *"Керівних принципів щодо захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту"*. Ці керівні принципи не мають обов'язкової юридичної сили, вони є довільними керівними принципами, які не впливають на існуючі норми міжнародного права. Вони ґрунтуються на існуючому передовому досвіді і покликані забезпечити інструкції, що сприятимуть подальшому зниженню впливу збройних конфліктів на освіту. Ми вітаємо зусилля із розповсюдження цих керівних принципів і сприяння їх реалізації серед збройних сил, збройних угруповань та інших відповідних структур.

Ми підкреслюємо важливість за будь-яких обставин повної поваги до застосовних норм міжнародного права, зокрема, необхідності виконання відповідних зобов'язань, щоб покласти край безкарності.

Визнаючи право на освіту та роль освіти у розвитку взаєморозуміння, терпимості та дружби між усіма народами; сповнені рішучості поступово на практиці посилювати захист цивільних осіб, зокрема дітей та молоді, у збройних конфліктах; готові спільно працювати для забезпечення безпечних шкіл для всіх; ми схвалюємо *"Керівні*

принципи щодо захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту" і маємо на меті:

- використовувати Керівні принципи та впроваджувати їх у внутрішню політику та робочі плани настільки глибоко, наскільки це буде можливо та доцільно;
- робити все можливе на національному рівні для збору достовірних даних про напади на освітні установи, про жертви нападів та про військове використання шкіл та університетів під час збройного конфлікту, у тому числі, через існуючі механізми моніторингу та звітності; для полегшення такого збору даних; і надання допомоги постраждалим без будь-якої дискримінації;
- проводити розслідування ймовірних порушень чинного національного та міжнародного права і, за необхідності, належним чином притягати винних до відповідальності;
- розвивати, приймати і сприяти чутливим до конфлікту підходам до освіти в міжнародних гуманітарних програмах та програмах розвитку, а також, за необхідності, на національному рівні;
- прагнути забезпечити продовження освіти під час збройного конфлікту, сприяти відновленню освітніх установ і, за можливості, міжнародного співробітництва та допомоги програмам із запобігання або протидії нападам на освіту, зокрема, реалізації цієї декларації;
- підтримувати зусилля Ради Безпеки ООН з питань становища дітей у збройних конфліктах, Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей під час збройних конфліктів та інших відповідних органів ООН, організацій та установ;
- регулярно зустрічатися, запрошуючи відповідні міжнародні організації та громадянське суспільство, щоб оцінити впровадження цієї декларації та застосування Керівних принципів.

Додаток II: Керівні принципи

Керівні принципи щодо захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту

Сторонам збройного конфлікту наполегливо рекомендується не використовувати школи та університети у будь-яких цілях, спрямованих на підтримку військової діяльності. Незважаючи на те, що певні способи використання не суперечать законам збройного конфлікту, всі сторони повинні докладати зусиль для уникнення загрози безпеці учнів та студентів, та власне освітньому процесу, керуючись у своїй відповідальній діяльності такими принципами:

Принцип 1. Діючі школи та університети у жодному разі не повинні використовуватися військовими силами сторін збройного конфлікту з метою підтримки їхньої військової діяльності.

- Цей принцип також поширюється на школи та університети, тимчасово зачинені у вільний від шкільних занять час, вихідні та свята, а також на час канікул.
- Сторони збройного конфлікту не повинні вдаватися до застосування сили або інших заохочувальних стимулів щодо адміністраторів навчальних закладів, щоб евакуювати школи та університети і зробити їх, таким чином, придатними для використання у військовій діяльності.

Принцип 2. Школи та університети, які були покинуті або евакуйовані через небезпеку, спричинену збройним конфліктом, не повинні використовуватися збройними силами сторін у будь-яких цілях, спрямованих на отримання військової переваги, за винятком випадків, коли відсутня будь-яка життєздатна альтернатива, і тільки доти, поки не з'явиться інший спосіб отримання рівноцінної військової переваги. Інші будівлі слід розглядати як кращі варіанти і використовувати замість шкільних та університетських будівель, навіть якщо їхнє розміщення та планування менш зручне, за виключенням випадків, коли такі будівлі перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права (наприклад, лікарні), крім того, важливо пам'ятати, що сторони збройного конфлікту повинні за будь-яких обставин вживати всіх можливих заходів безпеки для захисту всіх цивільних об'єктів від нападу.

- Будь-яке відповідне використання занедбаних або евакуйованих шкіл та університетів має здійснюватися протягом мінімального необхідного періоду часу.
- Покинуті або евакуйовані школи та університети, які використовуються військовими силами сторін збройного конфлікту з військовою метою, повинні залишатися придатними для того, щоб органи управління освітою могли якомога швидше відновити їхню роботу після виведення збройних сил, за умови, що це не становитиме загрозу безпеці учнів та персоналу.
- Всі сліди мілітаризації або фортифікації повинні бути повністю ліквідовані після виведення військових сил, також повинні бути вжиті всі можливі заходи для максимального оперативного виправлення усіх збитків, завданих інфраструктурі установи. Зокрема, вся зброя, військове спорядження, рештки нерозірваних снарядів та інші сліди війни мають бути прибрані з території.

Принцип 3. Школи та університети у жодному разі не дозволяється руйнувати заради того, щоб позбавити протиборчу сторону збройного конфлікту можливості використовувати їх у майбутньому. Школи та університети (зачинені після робочого дня, під час сесії або на канікули, евакуйовані або покинуті) є звичайними цивільними об'єктами.

Принцип 4. У випадках, коли використання школи або університету військовими силами сторін збройного конфлікту на підтримку їхніх військових зусиль може, залежно від обставин, призвести до перетворення їх на військові об'єкти, яким загрожує атака, сторони збройного конфлікту повинні розглянути всі можливі альтернативні заходи, перш ніж нападати на такий об'єкт, зокрема, попередити ворога заздалегідь, що напад буде здійснений, якщо він не припинить використання об'єкта.

- Перед здійсненням нападу на школу, яка стала військовим об'єктом, сторони збройного конфлікту мають взяти до уваги той факт, що діти мають право на особливий захист і повагу. Додатковим важливим фактором є потенційно можливий довгостроковий негативний вплив на доступ спільноти до освіти через пошкодження або знищення школи.
- Використання школи або університету військовими силами однієї зі сторін конфлікту з військовою метою не є виправданням для протилежної сторони,

котра захоплює ці об'єкти для продовження їх військового використання. Як тільки це стане можливо, будь-які ознаки та сліди мілітаризації чи укріплень мають бути ліквідовані, а сам об'єкт має повернутися у розпорядження цивільної влади з метою відновлення його освітньої функції.

Принцип 5. Збройні сили сторін конфлікту не мають використовуватися для забезпечення безпеки шкіл та університетів, крім випадків, коли альтернативні засоби забезпечення необхідної безпеки недоступні. Якщо це можливо, для забезпечення безпеки шкіл та університетів має використовуватися відповідним чином навчений цивільний персонал. За необхідності, слід також розглянути можливість евакуації дітей, студентів та співробітників у більш безпечне місце.

- Якщо збройні сили залучаються для забезпечення безпеки шкіл та університетів, слід, за можливості, уникати їх присутності на території або в будівлі установи, щоб уникнути втрати цивільного статусу даної установи та порушення навчального середовища.

Принцип 6. Всі сторони збройного конфлікту повинні, наскільки це можливо і доцільно, включити ці принципи у свою доктрину, військові статuti, правила ведення бою, оперативні накази та інші засоби поширення інформації з метою заохочення відповідної практики на всіх рівнях командування. Сторони збройного конфлікту повинні визначити найбільш ефективний спосіб реалізації цього завдання.

НАВЧАННЯ ПІД ВОГНЕМ

Обстріли шкіл, використання шкіл у військових цілях у ході збройного конфлікту в Східній Україні

Збройний конфлікт на сході України між урядовими силами та бойовиками, яких підтримує Росія, призвів до масштабних пошкоджень і руйнування сотень дитячих садків і шкіл. Усі сторони проводили невибіркові або навмисні напади на школи з використанням важкої артилерії, мінометів, а в деяких випадках - некерованих ракет. Школи також використовували у військових цілях, дислокуючи збройні сили в школах і поблизу шкіл. У більшості випадків, які розслідувала організація Human Rights Watch, школи, які використовували сторони, залишаються небезпечними, тому що війська залишили після себе важку артилерію або невикористані боєприпаси.

Військове використання школи може перетворити її на виправдану військову ціль та піддати учнів небезпеці. Розгортання військ у школах і поблизу шкіл викликає ризик пошкодження та руйнування важливої інфраструктури системи освіти.

На основі 62 співбесід ця доповідь задокументувала напади на школи по обидва боки лінії зіткнення, що відокремлює райони, які утримують українські урядові сили, від територій, контрольованих ополченцями. Вона також надає документальні докази використання шкіл обома сторонами у військових цілях. У доповіді розглядаються деякі з негативних впливів збройного конфлікту на право українських дітей на якісну освіту. Вона описує ті перешкоди, з якими стикаються діти на шляху доступу до шкіл, у зв'язку з військовими діями, впровадженими державою обмеженнями на переїзди та браком транспорту.

Організація Human Rights Watch наполегливо закликає як українську владу, так і бойовиків, яких підтримує Росія, припинити всі напади на школи, які не являють собою військові цілі, й уникати розташування всередині або поблизу шкіл і дитячих садків. Українська влада повинна запобігати військовому використанню шкіл, серед іншого, підписавши Декларацію ООН про безпеку шкіл.

(вище) Церемонія "Першого дзвоника" в школі №2 в м. Донецьк, контрольованому ополченцями, що позначає початок нового навчального року.

© 2015 Юлія Горбунова/Human Rights Watch

(Обкладинка) Колишня учениця, 13 років, стоїть в пошкодженому приміщенні школи в Вуглегірську.

© 2015 Дмитро Беляков, Вуглегірськ